"HIMMAT VIDYANAGAR"
ISSN : 2457 - 0273
SHRI AMARJYOT EDUCATION TRUST
FOUNDER : SHRI HIMMATLAL MULANI
(SPEAKER : 08 TH GUJARAT LEGISLATIVE ASSEMBLY)

RĀDHANVALLĪ :

An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal
(Bi-Annual)

Vol. : 1 | Issue : 2 | Month : November - 2017

રાધનવલ્લી

CHIEF EDITOR :
DR. C.M. THAKKAR
CHIEF EXECUTIVE EDITOR :
DR. CHIRAG V. RAVAL

: PUBLISHED BY :
Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J. V. Gokal Trust
Commerce College, Radhanpur, Dist - Patan, Gujarat
NAAC ACCREDITTED : GRADE 'B'

ISSN: 2457-0273

(Online)

An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal
(Bi-Annual)

RADHANVALLI

Vol.:01 Issue :02 Month : November - 2017

Chief Editor
Dr. C. M. Thakkar

Chief Executive Editor
Dr. Chirag V. Raval

Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College, Radhanpur

NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION AND INFORMATION RESOURCES

(Council of Scientific and Industrial Research)

14, Satsang Vihar Marg, New Delhi 110 067

INTERNATIONAL STANDARD SERIAL NUMBER INDIA

S. B. Burde,
Head, National Science Library, ISSN
Phone: 91-11-26863759
E-Mail: issn.india@niscair.res.in

No. NSL/ISSN/INF/2017/538 **Dated: November 14, 2017**

Shri Trikamajibhai Chatvani Arts & J.V Gokal Trust Commerce College,
Patan – 385340 (Gujarat)

Dear Sir/Madam,
महोदय/महोदया,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has/have been registered and assigned ISSN(s) [Online].

हमें आपको यह सूचित करते हुए प्रसन्नता हो रही है कि निम्नलिखित प्रकाशन पंजीकृत कर लिए गये है एवं **ऑनलाइन** आई.एस.एस.एन. आबंटित कर दिये गये हैं|

ISSN 2457-0273 **Radhanvalli**

It is mandatory that the ISSN must be printed on every issue preferably at the right-hand top corner of the cover page.

प्रकाशन की प्रत्येक प्रति के कवर पेज के दाहिनें ओर के ऊपरी सिरे पर आई.एस.एस.एन. छपा होना अनिवार्य है|

We will be responsible for monitoring the use of ISSN(s) assigned to Indian Serials and for supplying up-to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose, we request you to send us the forthcoming issue of your serial on complimentary basis.

भारतीय राष्ट्रीय केंद्र की जिम्मेदारी होगी कि वह भारतीय पत्रिकाओं को आबंटित आई.एस.एस.एन. की जांच करेगा एवं उद्यतन डाटा की जानकारी इंटरनेशनल सेंटर फॉर आई.एस.एस.एन. पेरिस को भेजेंगे| अतः आपसे अनुरोध है कि इस कार्य हेतु प्रकाशन की एक प्रति आई.एस.एस.एन. प्रिंट करके सम्मानार्थ भेंट हमें भेजें|

Kindly note that assigning the ISSN does not amount to approving the journal or its contents by National Science Library/CSIR-NISCAIR. In future, the names and/or logos of NISCAIR, CSIR should not be mentioned on the journal or the journal website.

कृपया ध्यान दें कि आवंटित किया जा रहा आई.एस.एस.एन. राष्ट्रीय विज्ञान पुस्तकालय/सी.एस.आई.आर.-निस्केयर द्वारा किसी भी जर्नल/पत्रिका या इसकी विषय- वस्तु को अनुमोदित करने का द्योतक नहीं है| भविष्य में पत्रिका या पत्रिका की वेबसाइट पर निस्केयर या सी.एस.आई.आर. का नाम अथवा प्रतीक चिन्ह नहीं दर्शाया जाये|

We solicit your cooperation in this regard.
आपके सहयोग के लिए हम आभारी रहेगें|

Yours sincerely,

For Head
ISSN National Centre of India

Editorial Board

Chief Editor	:	Dr. C. M. Thakkar, Principal (M) 9825915116 Email : principalaccr@gmail.com
Chief Executive Editor	:	Dr. Chirag V. Raval , Assistant Professor, Commerce Department (M) : 7698002789 Email : ravalchiragkumar@gmail.com
Editors	:	Dr. V.B.Khamar, Associate Professor& HOD, Gujarati Department (M) : 94291 56800 Email :vimleshkhamar@gmail.com
	:	Shri K.C.Thakkar, Associate Professor& HOD, Commerce Department (M) : 9925622832 Email :kishorthakkar1962@gmail.com
	:	Dr. S.K.Prajapati , Associate Professor, Sanskrit Department (M) : 94288 53859 Email :prajapatisamir69@gmail.com
	:	Dr. Reji George, Associate Professor& HOD, English Department (M) : 94275 46448 Email :dr.rejigeorge@gmail.com
		Dr. T.D.Vyas Assistant Professor & HOD, Hindi Department (M) : 9825798717 Email : tusharvyas30@yahoo.com
	:	Dr. B. A. Rathod, Assistant Professor & HOD, Sociology Department (M) :99749 61595 Email :drrathod2011@gmail.com

Advisory Board

DR. Shileshbhai Parmar	:	Professor, Department of Commerce, Saurashtra University, Rajkot
Dr. Sandip K. Bhatt	:	Professor & Head, Department of Business Studies, Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar
Dr. Param Pathak	:	Professor, Department of Gujarati Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar
Dr. Bharat Thakor	:	Associate Professor, Department of Gujarati Veer Narmad South Gujarat University, Surat.
Dr. Manibhai Prajapati	:	Former Principal Arts & Commerce College, Thara
Dr. Ajit Thakor	:	Former Head, Department of Sanskrit, Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar
Dr. Anil Kapur	:	Associate Professor, Arts & Commerce College,Vijapur.
Dr. Piyush Joshi	:	Former Reader Department of English Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar

EDITORS PROFILE

Chief Editor

Dr. C.M.Thakkar was born on 01st Jun 1966. He graduated in Commerce (B.Com.) in the year 1988 from Gujarat University. Prin. Thakkar did his Post Graduation (M.Com.) from North Gujarat University in 1990 and Ph. D. North Gujarat University in 2004. He had also completed B.Ed. and LL.B. from Hemchandracharya North Gujarat University, Patan.

Prin. Thakkar started his academic career as an Lecturer in Accountancy. After joining the noble profession of teaching, he served this profession in different capacities like Lecturer, Assistant Professor, Professor and Principal at Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College, Radhanpur for 25 years.

He has written two books to his credit He participated in long term and short term training programs. He also participated and presented research papers in State, National and International level seminar Conferences etc. He has guided numerous candidates for their Master Thesis and has conducted many Seminars/workshops & Training Programs in the state. He has to his credit many publications in various National and International Journals. He also guided 09 Ph.D students and 21 M.Phil students in the Hemchandracharya North Gujarat University, Patan.

Prin. Thakkar was a Chairman of Board of Studies of Accountacy at Hemchandracharya North Gujarat University, Patan. He has been appointed as member of Academic Council Hemchandracharya North Gujarat University, Patan. Looking to his efficiency and capacity to work continuously, he was entrusted with overall responsibility of Principal of college. During this tenure, ACCR has received prestigious accreditation of NAAC with B+ Grade in the year 2013. He was also a member of BUTR, and is a member of Examination Reforms Committee at Hemchandracharya North Gujarat University

He is a Co-ordinator of Dr. Babasaheb Ambedkar Open university of the Radhanpur Study Center.He was also a President of Vanijay Vartual of Hemchandracharya North Gujarat University (Commerce) .He is a member of the Board of Commerce Sankalchand University, Visnagar.He is an invited member of Local Inquiry Committee. He is the role model for the Young Faculty to follow his footprints to contribute meaningfully in enhancing Commerce Education. In short, Prin. Thakkar is a dynamic personality with combination of Academic and Administrative excellence.

CHIEF EXECUTIVE EDITOR

Dr. Chirag V. Raval is M.Com., M.Phil., Ph.D. from Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar. He has 09 years of teaching, administration and research experience. He has been teaching Commerce and Management subjects. Besides above he has been associated as paper setter, moderator and examiner of Commerce and Management subjects.

He possesses many feathers in his crown – Appointed as a member of **College Development Council** from 01/04/2012 to 31/03/2015 in Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar. He was appointed as a member of Board of Studies of Business Studies (Commerce) and Management Faculty at Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar. He was recognized **Ph.D. Guide** in Commerce subject at Sardar Patel University, Vallabh Vidyanagar. He is Life Member of Indian Commerce Association. He has also published various research papers in the various referred journals. He has also participated and presented research papers in several State level, National level and International level seminars and conferences. He has delivered lectures at various institutes. He is member, Editorial Board in International Journal AVANSEAZA. He is recognized P.G. teacher in Commerce subject at Hemchandracharya North Gujarat University, Patan. Previously, He was working as Principal (I/c.) at AIMS College of Management & Technology, Sardar Patel University, Bakrol, Anand from June 2009 to January 2016. Presently, He is working as Assistant Professor of Commerce at Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V.Gokal Trust Commerce College, Radhanpur from January 2016 onwards.

EDITORIAL DESK

New Year Greetings to all….!! I am extremely happy to introduce our college Research Journal “RADHANVALLI” : An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual). It is slowly but firmly gaining its momentum. The first issue is being presented to you with all fresh insightful reflections from learned academicians, researchers and scholars.

I am very much pleased to present the “RADHANVALLI”: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual) before the readers, academicians and researchers. The journal aims at disseminating research output and provides crucial information about recent developments in the relevant fields, through high quality research papers on the topics related to multidisciplinary subjects

We are trying our best to bring before you the latest and authoritative insights into the facilitating world of multidisciplinary education.

I hope that all of you will share yours experience, skills, knowledge and education to move our college forward.

The multidisciplinary journal contains the variety of discussions on topics from Commerce, Accountancy, Management, Gujarati, Sanskrit, English, Sociology, Hindi, Physical Education, Library Science etc.

In this issue of the journal, we have put together the 08 research papers, regarding diverse interests in the field of multidisciplinary subjects covering the topics of Commerce, Accountancy, Management, Gujarati, Sanskrit and English. A prominent researcher has taken meticulous efforts in illumination useful points about multidisciplinary research. We are proud to have you as part of our team and look forward to your future contributions.

We are grateful to all of you who have done, and imparted your best effort in continuing this service. I express my gratitude to the amine authors for their valuable contributions and thank you for bringing your passion, intellect, insight, experience and resources to the journal. I will repay your kindness with a promise to make your time here enriching, and perhaps even transformative. At last but not the least, I conclude by quoting few lines by “Gautama Buddha”: “Let us rise up and be thankful, for if we didn't learn a lot at least we learned a little, and if we didn't learn a little, at least we didn't get sick, and if we got sick, at least we didn't die; so, let us all be thankful.”

With warmest heartfelt thanks,

Dr. C.M. Thakkar
Chief Editor

Dr. Chirag V. Raval
Chief Executive Editor

राधनवल्ली : *નામકરણ*

[An International Peer Reviewed Multidisplinary Research Journal]

- ડૉ. સમીર કે. પ્રજાપતિ

એસો. પ્રોફેસર, સંસ્કૃત વિભાગ,

રાધનપુર કોલેજ

કોઈપણ વિદ્યાસંકુલ અને તેની સાથે સંલગ્ન અધ્યાપકોના પાંચ વિદ્યાયજ્ઞ છે : અધ્યયન, અધ્યાપન, સ્વાધ્યાય, સંશોધન, અને પ્રકાશન. 'સંશોધન અને પ્રકાશન' ની વૃત્તિ - પ્રવૃત્તિ ફૂલે - ફાલે અને વિસ્તરે એવા પાવન ઉદ્દેશથી અમારા આ 'હિંમત વિદ્યાનગર' વિદ્યાસંકુલ અન્તર્ગત મધમધતી વલ્લી - સ્વરૂપ શ્રી ત્રિકમજીભાઈ ચતવાણી આર્ટ્સ એન્ડ જે.વી. ગોકળ ટ્રસ્ટ કોમર્સ કોલેજ, રાધનપુર દ્વારા Research Journal (સંશોધન - સ્વાધ્યાય લેખોનું સામયિક) ના પ્રકાશનનો આરંભ થઈ રહ્યો છે, એ અમારા માટે ગૌરવનો વિષય છે. આવી પ્રકાશન - પ્રવૃત્તિ અધ્યાપકો, વિદ્યાપ્રેમીઓ અને વિદ્યાર્થીઓની સંશોધન - વૃત્તિને ઉજાગર કરવામાં ઉપાદેય બની રહેશે.

પ્રસ્તુત જર્નલને અપાયેલ નામ 'રાધનવલ્લી' અનેક દૃષ્ટિએ સાર્થક સિદ્ધ થશે, એવો અમારો નમ્ર મત છે. એક કાળે બનાસકાંઠાનાં રાધનપુર અને પાલનપુર નવાબી સ્ટેટ હતાં. રાધનપુર સાથે 'રાધનખાન બલોચ' નું નામ સંકળાયેલું છે. 'રાધન' શબ્દ વ્યુત્પત્તિજન્ય અનેક અર્થચ્છાયાઓ વિસ્તારે છે. 'ભાગવત' 'બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ' વગેરેમાં આવતા 'રાધા' પાત્ર - શબ્દની ટીકાકારોએ જે વ્યાખ્યા - વ્યુત્પત્તિ કરી છે, [૧] તેના આધારે અને કોષગ્રંથો પ્રમાણે પણ સ્પષ્ટ છે કે **'राधन'** શબ્દ **'राध्'** ધાતુમાંથી નિષ્પન્ન થયો છે. **'राध्'** એટલે પ્રસન્ન કરવું, પૂજન - અર્ચન કરવું, સ્તુતિ કરવી, આરાધના - ઉપાસના કરવી વગેરે. **'राध्'** ને ઉપસર્ગ - પૂર્વગ લગાવીને **राधन, आराधन, आराधना** જેવા શબ્દો બને છે. આવા શબ્દોનો અર્થ થાય : પૂજા, સ્તુતિ, પ્રશંસા, ઉપાસના, અર્ચના વગેરે. **'राधन'** સાથે **वल्ली** જોડીને બનેલ શબ્દ **राधनवल्ली** નો મુખ્ય અર્થ થાય : પ્રસન્ન કરનારી અથવા જેની પૂજા - આરાધના કરાય તેવી લતાવેલી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આ તો રાધનપુર - વિદ્યાવાટિકાની આરાધ્યા જ્ઞાનવેલી છે, જે લતાવેલીની જેમ નિત્ય પાંગરતી - ફૂલતી - ફાલતી - વિસ્તરતી અને મધમધતી રહેશે.

રાધનપુર - વિસ્તારની પ્રાચીન વન - સમૃદ્ધિ અને જ્ઞાન - સંપત્તિના સંદર્ભમાં પણ **'राधनवल्ली'** નામકરણ યથાર્થ સિદ્ધ થાય છે. રાષ્ટ્રકૂટ રાજવી ગોવિંદ ત્રીજાના રાધનપુર - તામ્રપત્ર (સમય સંવત્ - ૭૩૦)- ના આધારે સમજાય છે કે આજથી લગભગ ૧૨૦૦ વર્ષ પહેલાં રાધનપુરનું અસ્તિત્વ હતું. આ વિસ્તાર અત્યંત પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક છે, એવા કેટલાક દસ્તાવેજી પુરાવા પુરાતત્ત્વવિદ્ ડૉ. બુહ્લરને રાધનપુરમાંથી મળેલા. [૨] 'બનાસ' નદીના કાંઠે આવેલ રાધનપુર અને તેની આસપાસનો વિસ્તાર પ્રાચીનકાળે અરણ્ય -

વનવનાન્વરોથી ભર્યો - ભર્યો હતો. એ હિડિંબાવન - માલ્યવન જેવાં અનેક લતા - વેલીઓથી આચ્છાદિત વનોપવનોની શીળી છાયામાં ઋષિ - મુનિઓએ અને વિદ્વાન બ્રાહ્મણો દ્વારા વિદ્યાની સાધના - આરાધના કરાતી હતી, એવું આ વિસ્તારનાં મધ્યકાળમાં લખાયેલાં 'ધર્મારણ્ય', 'વાલખિલ્ય' જેવાં સ્થળ - પુરાણોને આધારે સમજાય છે. કાળક્રમે બનાસનદીના પૂર - પ્રકોપથી આ વિસ્તારની લતાવલ્લીઓ, વનોપવનો નાશ પામ્યાં. તેથી જ બનાસ નદી 'પર્ણાશા' (પર્ણોનું ભક્ષણ કરનાર), 'અર્ણનાશા' (અરણ્યનો નાશ કરનાર) તેમજ 'બન્નાશ' (વનનો નાશ કરનાર) જેવાં નામોથી ઓળખાઈ. [૩] આવાં કારણોથી આ વિસ્તારનું હરિયાળું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય નષ્ટ થયું. રણવિસ્તાર વધતો ગયો. એની સાથે આરણ્યક - સંસ્કૃતિનો, ઋષિ - મહર્ષિઓની જ્ઞાનગંગા પણ **'अत्र लुप्ता सरस्वती'** ની જેમ લુપ્ત થઈ ગઈ.

આમ છતાં, આ વિસ્તારમાં વર્ષો પૂર્વથી વિદ્યાની આરાધના - ઉપાસના થતી રહી છે, તેનાં પ્રમાણ આજે પણ ઉપલબ્ધ છે અને તે છે : હિંદુ, મુસ્લિમ અને જૈન ત્રણેય સમુદાયોના હસ્તપ્રતગ્રંથ - ભંડારો. આવા ગ્રંથભંડારો તો જ્ઞાનની ત્રિવેણી સ્વરૂપ છે, અમૂલ્ય વિદ્યાવારસો છે. એનું જતન - સંવર્ધન થાય એવા પણ અમારા પ્રયાસ રહેશે.

આજે તો રાધનપુર - વિસ્તારમાં અનેક શાખા - પ્રશાખાઓમાં વિસ્તરેલ અને અધિતના ઉદ્યમી પીએચ.ડી., પીએચ.ડી. માર્ગદર્શકોથી યુક્ત અધ્યાપકોથી સજ્જ મીઠી વીરડીઓ સમા આ 'વિદ્યા સંકુલ' ને પ્રતાપે પુન : જ્ઞાનની ત્રિવેણી પ્રવાહિત થઈ છે, **'राधनवल्ली'** પણ નિત્ય મધમધથી બની રહેશે.

- પાદટીય :

(૧) **अनयाराधितो (अनया + राधित :, अनया + आराधित:) नूनं भगवान् हरिरीश्वर : ।**

(भाग. १०-२७-१७)

- राधयति आराधयतीति श्रीराधेति नामकरणश्च । (સનાતન ગોસ્વામીની વ્યાખ્યા)

(૨) ડૉ. ઈશ્વરલાલ ઓઝા, પુરાવૃત્તિ, પૃ. ૪

(૩) ડૉ. સુરેશચંદ્ર ક. દવે, વાલખિલ્યપુરાણનો વિવેચનાત્મક અને સાંસ્કૃતિક અભ્યાસ, દ્વારકા, ૧૯૮૮.

INDEX

SR. NO.	NAME	TITLE	PAGE NO.
1	प्रो. डॉ. मणिभाई ई. प्रजापति	*मध्यकालीन काव्यशास्त्री आचार्य हेमचन्द अेवं आधुनिक काव्यशास्त्री कृष्णावधूत पण्डित और विद्यमान काव्यशास्त्री रेवाप्रसाद द्विवेदीजी*	01
2	**ડો.મહેન્દ્ર કે.નાઈ**	**ગદ્યકાર બ.ક.ઠાકોર**	07
3	***DR.C.M.THAKKAR***	Challenges for Implemtation of Ind-As in India	17
4	**ડો.વિમલ ખમાર**	*કાન્તનાં ખંડકાવ્યો*	22
5	***PROF. K.C.THAKKAR***	Challenges in Implementation of Startup India	33
6	ડૉ.સમીરકુમાર કે. પ્રજાપતિ	*અથર્વવેદીય લોકસંગ્રહની ભાવના*	39
7	***DR. REJI GEORGE***	Total Quality Management in Higher Education: An Endeavour towards Qualitative Excellence in Education	47
8	***DR. CHIRAG V. RAVAL***	M Wallet: Current Scenario in India	51

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

मध्यकालीन काव्यशास्त्री आचार्य हेमचन्द एवं आधुनिक काव्यशास्त्री कृष्णावधूत पण्डित और विद्यमान काव्यशास्त्री रेवाप्रसाद द्रिवेदीजी

- प्रो. डॉ. मणिभाई ई. प्रजापति
(राष्ट्रपति - सम्मानित)

गुजरात के आचार्य हेमचन्द्र ने पूर्ववर्ती प्रमुख काव्यशास्त्री विचारधाराओंका संकलन करके अेवं स्वापेक्ष ' अलंकारचूडामणि ' और ' विवेक ' नामक दो बृहद् वृत्ति - टीकाओंके द्वारा, उन सभी काव्यांगो का विश्लेषण - परीक्षण कर के अेवं सर्वांगीण समीक्षा कर के व्युत्पन्न पंडित, काव्यशास्त्री और समग्र भारतीय काव्यशास्त्र के भी समीक्षक विवेचक के त्रिविध स्वरुप ' काव्यानुशासन ' (वि.सं. ११९६) द्वारा निष्पन्न किये है । ' काव्यानुशासन ' केवल साहित्यशास्त्र का सार्थक क्रोध नहीं है, किन्तु ' साहित्यशास्त्र - विवेक ' है, अेसा हम कह सकते है । हेमचन्द्रने आनन्दवर्धनारि द्वारा प्रजतिती रस - ध्वनि परम्परा को गुजरात में अवतरित किया ।

हेमचन्द्र के प्रभाव से गुजरात के काव्यशास्त्रीओंने भी पुखयतः रस को केन्द्र में रखकर, ' काव्यानुशासन ' की परिपाटी - शैली का अनुसरण कर के काव्यशास्त्रीय ग्रन्थोंकी रचना की । अेसे हेमचन्द्रोत्तर गुर्जर काव्यशास्त्रीओं मे रामचन्द्र - गुणचन्द्र, वाग्मह, भूदेव शुक्ल (१८ वी - १९ वी शती), आशाधर मह (१८ वी शती), मह देवशंकर पुरोहित (१८ वी - १९ वी सती), विद्याराम (१८ वी शती), मम्मट - ' काव्यप्रकाश ' के अनेक जैन टीकाकार ईत्यादि है । १८ वी शताब्दि के गुजरात के विद्याराम तो, मानो हेमचन्द्र का ही अनुसरण करते हो, वैसे ही, अपनी ' रसदीर्धिका ' में सभी काव्यांगो से साबद्य - पूर्ववर्ती आचार्यो के मत उद्यृत करते है, और रस प्रकार रचनात्मक काव्यो को स्पष्ट करते है । गुजरात प्रान्त के अतिरिक्त अन्य उत्तरवर्ती आचार्यो में अलंकारकौरतुम के कर्ता विश्वेश्वर पंण्डित, ' नंजराजयशामूषण ' के कर्ता वीरसिंह कवि, अलंकार चूडामणी के कर्ता कृष्णावर्धूत पंडित, सामराज दीक्षित, विधमान आचार्य रेवाप्रसाद द्रिवेदी ईत्यादी अनेक है, जिनके ग्रंथोमें हेमचन्द्रकी परिपाटी भाषित होती है ।

हेमचन्द के पूर्ववर्ती पम्पट द्वारा प्रतिपादित काव्य के छ प्रयोग निषेध करके हेमचन्द ने केवल तीन प्रयोजन स्वीकृत किये है : आनन्द, यश और कान्तातुभ्य - उपदेश । हेमचन्दोत्तर विश्वनाथने मामदका अनुसरण करके चतुर्वगफलप्राप्ति अेसा जो केवल अेक ही प्रयोजित बताया है, उसका अन्तर्माव ेहेमचन्दने ‘ आनन्द ’ में कर दिया है : चतुर्काव्युंत्पत्तेरपि आनन्द अेवं पार्यन्तिकं मुखयफलमिति । (वृत्ति, पृ.४) उत्तरवर्ती आधुनिक श्रीकृष्णावधूत कविने छः के स्थान पर पांच प्रयोजन माने हैं । उन्होंने हेमचन्द्र के अनुसार मम्मट का ‘ व्यवहारज़ान ’ स्वीकृत नहीं किया है ।

काव्यं हि यशसेथार्य शिवेतर निवंत्तये ।

कान्ताबदुपदेशाय परनिर्वुतर्य क्षणात ।।

हेमचन्द ने प्रतिपादित किया है कि धनप्राप्ति, व्यवहार - ज्ञान और शिवेतरक्षय जैसे क्षुड प्रयोजनो के लिअे कवि काव्यसर्जन नहीं करता । हेमचन्दका यह विचारबीज विद्यवान काव्यशास्त्री रेवाप्रसाद द्विवेदीजी पल्लवित करते हैं और बताते हैं कि महाकवि वाल्मीकि ने रामाधणकरचना अर्थप्राप्ति या शिवेतरक्षति के लिअे नहीं की थी -

प्रयोजनं क्वेः काव्ये नापि किंचन र्दश्यते ।

चुडकृतौ कलविडकस्य यथा प्रमातिके क्षणे ।।

अेषणात्रितयोत्तीर्ण रामयणमहाक्वौ ।

आत्माविष्कारनैष्कम्यनैसर्गी किं प्रयोजनम् ।। (काव्यालडकारकारिका - पृ. र४)

हेमचन्द और आधुनिक रेवाप्रसाद द्विवेदी - दोनोंमे ‘ स्वानतः सुरवाय ’ का ध्वनि सुनाई देता है ।

पूर्ववर्ती वामन, राजशेखर, पम्पट के सद्दज़ हेमचन्दने भी प्रधान रुप से ‘ प्रतिमा ’ को ही काव्याहेतु माना है । उन्होने जैन शास्त्रो के अनुसार प्रतिमा का स्वरुप विरतार से स्पष्ट किया है उसकी र्दष्टि से ज़ानावरण, दर्शनावरण ईत्यादी ईर होने पर ज़ानस्वरुप आत्मा ता नैसर्गिक प्रताशन ही राहजा प्रतिमा है, और औपाधिवी प्रतिमा गुरुकृपा मंत्रादिसधित है - मंन्त्रादेरौवाधिनी । (१/६)

हेमचन्द्राचार्यने सहजा - प्रतिमाकी नैसर्गिक प्रकाशमयता का अमूर्त ख्याल सूत्र - ६ की कृति में मेघ, सूर्य और प्रकाश - दर्शन जैसे र्दष्टांतो के द्वारा स्पष्ट करने का प्रयास किया है । उसी प्रकार, प्रकाशस्वरुप आत्मा के ज्ञानावरणीय ईत्यादि कर्म आवरणरुप हैं । ये आवरण दूर होने पर आत्या का ज्ञानस्वदय प्रकाश प्रकाशित हो, वहि सहजा - प्रतिमा है । हेमचन्द का अेसा प्रतिमाविचार आधुनिक आचार्य रेवाप्रसाद द्विवेरीपी भी स्वीकारते है । हेमचन्दके समान प्रतिमाकी तुलना मेघस्थ विद्युत के साथ करते हुअे वे कहते हैं कि यथा मेध में विद्युत चमकती है उसी प्रकार बुद्धि में कदाचित अर्दष्टचर अेवं अपूर्व अर्थका दर्शन प्रकाशीत होता है । ईसी अर्थप्रतिमास को प्रतिमा कहते हैं । -

कारणं प्रतिमा काव्ये, सा चार्थप्रतिमासनम् ।

प्रज्ञा कादम्बिनी गर्म विद्युदुद्योतसोदरम् ।। (काव्यांलंकारकारिका, पृ. ?) हेमचन्द के समान रेवाप्रसाद भी प्रतिमा के दो प्रकार बनाते है: स्वयंभू और सहेतु । आदिकवि में स्वयंभू प्रतिमा है और कालिदासादि अन्य कवियों मे सहेतु -स्वयम्मूश्च सहेतुश्रवेत्यसौ लोके द्रिधा स्थिता ।

आदिमादिकवौ र्दष्टा द्वितीयान्यत्र र्दश्यते ।। (काव्यालंकारकारिता, पृ. १६) द्विवेदीजी के मतानुसार भी हेमचन्दके सद्दश प्रतिमा के तीन कारण है : अद्दष्ट, व्युत्पति और अम्पास । वे प्रतिमा के जन्मान्तरीय और महापुरुषादि की कृपा से उत्पन्न - अेसे दो प्रकार भी बताते हैं ।

हेमचन्द्र पूर्नवर्ती राजशेखर की ‘ काव्यमीमासा ’ और क्षेमेन्ड के ‘ कविकण्ठामरण ’ के आधार पर ‘ कविशिक्षा ’ का सविस्तर निरुपण करते है ।

कवि कृष्णावधूतने ‘ अलंकारसूत्राणी ’ में ‘ कविसमक्ष ’ के विश्लेषण में राजशेखर और हेमचन्द्र का अनुसरण विद्या है, परंतु विशेषता यह है कि कृष्णावधुनते व्याकशिक व्याकरणित गणवाठ के अनुसार कविसमयकी बावरथाकी है और र्दष्टांतस्वरुप असंख्य नय आश्चवर्करी पदार्थो का समावेश किया है ।

‘ अलंकारसूत्रानि ’ ग्रन्थ के प्रथम परिच्छेद के अंतिम पाद में कृष्णावंधूत कविसमय - निषयक महत्वपूर्ण सूत्र दिये हैं, यथा - सतोडप्यनिबन्धनं मार्ग चन्दिकादि । राजशेखरने कविसमय को तीन वर्गो मे विमुक्त किया है: असतो निबन्धनम्, सतोप्यनिबन्धनम् और नियमत: निबन्धनय परन्तु कृष्णावधूतने ईन तीन वर्गो के उपरान्त दो नये वर्ग - (१) विकल्पेन निवन्धनय और (र) वर्ण्यमुचितम् भी दिये हैं । वर्ण्य मुचित के अन्तर्गत वे अनेक गौण वर्ग बताते हैं और कविसमयेन लम्बी सूचि देते हैं ।

‘ मार्ग चन्द्रिकादि ’ कीर्तो शुभ्रत्यादि ईत्यादि के द्वारा कृष्णावधूत सूचित करते हैं कि ‘ मार्गचन्दिकादिगण ’, ‘ कीर्तो शुम्रत्वादिगण ’ ईत्यादि में निर्दिष्ट सर्व पदार्थ ( ) कविसमय के अन्तर्गत आ सकते हैं ।

‘ वर्ण्योचित ’ में पदार्थो की सूचि में कतिपद विस्मधकारी बातें है । उदाहरण के रुप में ग्रन्थकार वक्र रुप में निशुक, मू, विद्युत ईत्यादी हैं । पुरोहित की गणना भी ईसमें की है । ईसी प्रकार श्रेणि, रतन, उदार पुरुष का मन ईत्यादी पदार्थोकी गणना गूढ पदार्थों में करके ग्रन्थकार ने विरपथ उत्पन्न किया है - गुरव: सन्मन: श्रेणिक्पाठस्तन: (अ.सू.१-४-र०)

ईस प्रकार, कुष्णावधूत ने राजशेखर अेवं हेमचन्द्र का अन्धानुकरण नहीं किया है । कविसमय के क्षेत्र में कृष्णावधूत का यह नया प्रदान है । उन की र्दष्टिसे कविसमय का ईतना अधिक महत्व है कि वे अपनी काव्य - व्याख्या में कविसमय को स्थान देते है -

कविसमयानुबद्यौ शब्दार्थो काव्यय् । (अं०स् - १-४-३)

तत्पश्चात् कृष्णातधूत राजशेखर की परिपाटी मे ‘ काव्यपुरुष ’ का रुपक प्रस्तुत करते है । ईस रुपक में उन्होंने काव्यपुरुषकी जाति कविसमयकी बताई है - कविसमयो जाति:, शब्दार्थो शरीरम्, व्यडयं जीवितय ईत्यादि । अलंकारसूत्राणि ग्रंन्थकी प्रमुख निक्षेपता यह है कि ईस में न्याय तैक्षेपित पध्धति से पदार्थो का सविस्तर वर्गीकरण निरुपण किया गया है । अलंकारवारगीय ग्रंन्थो में अेसा निरुपण दुर्लभ है । कृष्णावधूतने पांच समास वारह द्रव्य, सतादक्ष गण ईत्यादि वी सविस्तर चर्चा की है । पदार्थ वर्गीकरण की विचारणा में

ग्रंन्थकार कई बातो में न्याय - वैशेषिक मिभता भी बताते है । कर्म (क्रिया) के पांच मेदों में से अेक व्यापार मे करते है । - व्यापारशब्दे शक्तिलक्षणाव्यंणनात्मकः । (अ.सू.१ररदृ - ररदृ) बारह प्रमाणो की व्यारव्याहं प्रस्तुत करने में वे आलंकारिको के प्रमाणालंकारो का अनुसरण करते हैं ।

कृष्णावधूत ने अलंकारशास्त्र की पूर्ति के रुप में पदार्थो की चर्चा की है । ' कविसमय ' की जोतिकल्पना गुणकल्पना, क्रियाकल्पना अेवं प्रबन्धकल्पना को पूर्ण रुप में समझने मे यह पदार्थ - वभाग उत्पन्न उपादेय है ।

कृष्णावधूत ने रसादिविषधत विचारणा पूर्ववर्ती हेमचन्द्रादि आचार्यो के मतानुसार की है । अलौकिक - लौकिक रसों का मेद स्पष्ट करते हुअे वे कहते है :

नायकाश्यो लौकिकः सुखं दुःखं वा जनयति ।

काव्यनाट्ययोर्व्यज्यमानोड यमलौकिकः सुखमेव ।

कृष्णावधूत । अलौकिक रस का कोई आश्रय नहीं है । उनकी यह बात मौलिक अेवं विशिष्ट है । वे कहते है: अनुकार्य उस रस का आश्रय नहीं है, क्योंकी वह तो भूतकालीन है । नर रसाश्रय नहीं हो सकता, क्योंकी उस के शिक्षा अभ्यास व्यर्थ हैं । सामाजित या प्रेक्षप भी रस का माश्रय नहीं हो सकता, क्योंकि वहां उनकी भावनाओका कोर्ट विषय ही नहीं है । ईस प्रकार अलौकिक रस का स्पष्ट आश्रय कोई भी नहीं हो सकता । (अ.सू. ६-१-रद्/३६)

रसचर्चा करने वाले हेमचन्द्रादि समी आचार्य ' रसास्वादाश्रय ' और ' रसाश्रय ' के बीच मेद किये मानते है, कि सद्दस या सामायिक अलौकिक रस का आश्रय है । कृष्णावधूत दोनो में मेद करते है और स्पष्ट करते है, कि रुद्दव रस की मधुमति (अस्वाद) कर सकते है । किन्तु वे रसका आश्रय नहीं है । कृष्णावधूत भी अेसी विचारणा में वसुका रस और रसास्वाद का मेद स्पष्ट नही हो सकता ।

हेमचन्द्राचार्य पुरोगामी आचार्यो ने मत वृति अेवं दीना में यथास्थाने उद्घृत करते है । किन्तु कृष्णावधूतने विभिन्न अंशो के साथ सम्बंध चर्चा के विषय में अन्यों के मत अेवं

तर्को का संग्रह अेकस्थान पर ही किया है । ईसरों के या विरोधी मतो का उल्लेख वे यथास्थाने नहीं करते । वे टिप्पण किये बिना केवल मतान्तर प्रस्तुत कर देते हैं, यथा रससंख्या के विषयमें वे अन्यो के मत ईस प्रकार प्रस्तुत करते हैं - मायारसः प्रवुत्तौ निवृत्ता शान्तश्रा मण्डनस्थ । श्रृडगार अेवं मोजस्व । विभिन्न मतों का विश्लेषण अेवं टिप्पण उन्होंने ग्रन्थके ' युक्ति - निरुपण ' पाद में किया है ।

' अलंकारसूत्राणि ' में नायकमेद, नायिका - मई, नाट्यशास्त्र, गण-शेष अेवं छन्द ईन्यादि सभी काव्यशास्त्रीय अंगोका संक्षेप में सूत्र रुप में निरुपण हुआ है । ईन्हीं अंगोका सविस्तर निरुपण कृष्णावधूतने अपने ' मन्दारमरन्दचम्पू ' में किया है ।

कृष्णावधूत ने अपने ' अलंकारसूत्राणि ' अेवं ' मन्दारमरन्दचम्पू ' पैकी काव्यशास्त्रीय ग्रंन्थो में पम्पट - देमचन्द्रादि प्रापः सभी पुरोगामी प्रसिद्ध - काव्यशास्त्रीओका मतो का संकलन अेवं परीक्षण सरल शैली में किया है । पांच परिच्छेदोंमे विभक्त ' अलंकारसूत्राणि ' में संपूर्ण काव्यशास्त्र, नाट्यशास्त्र अेवं कविशिक्षा को हेमचन्द्राचार्य के अनुसार सूत्रशैली में कृष्णावधूत ने प्रस्तुत किया है । हेमचंद्राचार्य ने अपने ग्रंन्थ पर वृत्ति - विवेक की रचना की है, तो कृष्णावधूतने भी ' अलंकारसूत्रकाव्य ' नामक टीका की रचना की है ।

ईसी परिप्रेक्ष्य में, संस्कृत काव्यशास्त्र के ईतिहास में आधुनिक काव्यशास्त्री के रुप में कृष्णावधूत की गणना भी होती है ।

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

ગદ્યકાર બ.ક.ઠાકોર

ડો.મહેન્દ્ર કે.નાઈ

ગુજરાતી વિભાગ ભવન્સ

કોલેજ,ડાકોર

બ.ક ઠાકોર સાચા અર્થમાં સાક્ષારયુગનું સંતાન છે.આપણા એ સમયનાં ઘણા-બધા સાક્ષારો કરતાં તેમનો જ્ઞાનકોષ અન મનોકોષ નોખો-નિરાળો જણાય છે.તેમની લેખિની આહિત્યનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં ચાલી છે.પણ આપણા સાહિત્યનાં ઈતિહાસમાં તેઓ વધુ તો કવિતા અને વિચેચનનાં ક્ષેત્રનાં તેમના આગવા અર્પણને કારણે સ્મરણીય છે. તેમનું લેખનકાર્ય ગાંધીયુગનાં સાહિત્યનાં કરતાં સાક્ષારયુગ સાથે અનુંસંધાન ધારવે છે. સાહિત્ય વિશે સિદ્ધાંત ચર્ચાઓ તેમ આપણા સર્જાતા આહિત્યનું મૂલ્યાંકન એમ બંનેય ક્ષેત્રે વિપુલ લેખન કર્યુ છે.

પદ્યકાર **બ.ક ઠાકોર જેટલાં વધુ જાણીતા છે,** *તેટલા ગદ્યકાર બ.ક ઠાકોર ઓછા પંકાયા છે.બ.ક ઠાકોરને યાદ કરતા તરત જ - 'વિશાળ શરીર પર જાણે ગરદન વગર જ ગોઠવેલું મોટું માથું,ચિબુકથી છાતી સુધી અનેક વળમાં વિસ્તરતું ગળુ,લબડતા ગાલ અને ઢળતી મૂછો'-આ બ.ક.ઠાકોરની વાહ્ય છબી છે.બ.ક.ઠાકોરની આંતરિક-ભીતરની છબી પણ જોવી જોઈએ.જેમાં તેમનું વ્યક્તિગત અને મિજાજ જોઈ શકાય છે,જે બ.ક.ઠાકોર તેમજ ગદ્યયને સમજાવા માટે તે જરૂરી લાગે છે.*

કિશનસિંહ ચવડા લખે છે: 'બલુકાકા પ્રતિભાશીલ વ્યક્તિ હતા. સત્યાન્વેષી અને નીડર જીવનયત્રી હતા.સાહિત્ય નામના પદાર્થના ઉમદા જાણકાર અને કસબી માણસ હતા; પરંતુ એમનામાં નબળાઈ નહોતી અનમે નીહી. એક વખતે મે ં ઉડતી વતાો સંભળી કે બલુકાકાને કોઈ સરકારી ઈલકાબની ઈચ્છા જાગી છે. આ ઈચ્છાની પૂર્તિને માટે એમણે,કેટલાક સરકારમાં અને ગવર્નર પાસે લાગવગ ધરવાતા મિત્રોને વાત પણ કરી છે.તે વખતના ગવર્વનરના એક સ્નેહીને વિશેષરૂપે ગવર્નર કાને આ વાત નાંખવાની વિનંતી કરવામાં આવી છે.મને થોડું આશ્ચર્ય અને દુઃખ પણ થયું.પણ આ વતનો સાચો તાગ

મેળવવા,બલુકાકાને પોતાને જ પૂછવાનું મેં નક્કી કર્યું.મુંબઈ જવાનુ થતાં એમને નિરાંતે બે ત્રણ વાર મળવાનું બજતું જ .સવારે એમની પાસે પહોચ્યો ત્યારે ટેબલ ઉપર કંઈક લખતા હતા. મને જોયો એટલે ‘એવો એવો’ હંમેશાનો સ્નેહભર્યો સત્કાર કર્યો.લખવાનું બંધ કરીને મારી સાથે હિંચકે આવીને બેઠા.હું થોડાક શાંત અને ગંભીર હતો.ચહેરા પરથી ભાવ પારખી જઈને બોલ્યા : કેમ શાંત છે.?’ મેં કહ્યું : ‘એક વાત તમારે વિષે સાંભળી છે પરંતુ સત્ય શું છે એ તમારી પાસેથી જાણવું છે.’ઉરા આવજને સ્નેહથી જરાક ગદ્ગદ્ થયેલો જોઈને એ સમજી ગયા.બોલ્યા : ‘સરકારી ઈલકાબની વાત છે ને ? મેં માથુ હલાવીને ઈશારાથી હા કહી.

હીંચકાને પગથી એક ધક્કો મારીને,મોટી ફૂક વડે ચિરૂટમાંખી ધુમાડાનો ગોટો ઉડાવીને અત્યંત શાંતિ અને સ્વસ્થતાથી બોલ્યા : ‘વાતા સાચી છે. મારા કેટલાક સાહિત્યકાર સાથી મિત્રોને ઈલકાબો મળ્યાં છે Recoginitionઈચ્છા મને ઊંડે - ઊંડે છે. યશાલાઈસા એ મારી નબળાઈ નથી, પરંતુ કિર્તી અને Recoginitionમળે તો તટસ્થ ભાવે હું ખુશ થાંઉ છું એટલે યશની વાસના મને બિલકુલ નથી એમ કહેવા હું તૈયાર નથી.મારાથી કસ અને કૌવતમાં, પ્રતિભા અને પાંડિત્યમાં કંઈક ઊતરતા માણસોને જો ઈલકાબો મળતા હોય તો મને એવા યશની ઈચ્છા થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી.હું પણ માવજંતુડુ છું એટલે મેં એક - બે મિત્રોને વાત જણાવી.મિત્રોએ તરત આ વાતને પોતાની મેળે ઉપાડી લીધી છે. વાત બહાર ગઈ એટલે ફેલવાની તો ખરી જ.ફેલાય પણ ઓછામાં ઓછું ‘દિવાન બહાદુર ’આપશે તો જ સ્વીકારશ. નહીં તો એની એટલી બધી નથી પડી કે હું બિચારો બની જાઉં.વાસનાની સાથે-સાથે એના પરફની બેપરવા પણ છે.હું એનો ગુલામ નથી.કોઈ તમને પૂછે તો તમારી પાસે વાતનું મૂળ અને એની હકીકત હોવા જઈએ.’(પૃ.૪૬-૪૭ બ.ક.ઠા અધ્યગ્રંથ)

પોતાની ત્રુટી,કામના અને નબળાઈ વિષે આ માણસ કેટલાં જાગ્રત હતા ? માણસની શક્તિ એની મર્યાદાઓનાં જ્ઞાનમાંથી નીપજે છે,અતિશયોક્તિઓના અહંકારમાંથી નહીં.મર્યાદાનું જ્ઞાન,નમ્રતાનું બીજ બનીને એ માણસને ન્યાલ કરી દે છે. એ વાત વાત અહીં સમજી -

સમજાવી શાકાય છે.'પંચોતેરમે' પુસ્તક માટે પોતાની આપવીતી લેખે લખેલી મિતાક્ષરી નોંધ મોકલતાં એમણે લખ્યું હતું:

'તમે આ નોંધમાં આવેલી સ્થૂલ હકીકતમાં કંઈક સરતચૂક ન થતી હોય તે ધ્યાનથી જોજો.કોઈ વખત દુનિયા અતિશયોક્તિ જ ગણે અને તમને અને મને બેયને અન્યાયર કરે એવું તો કાંઈ લખાઈ ગયું નથી ને? આટલા પૂરતું જ જોવાનું.બાકી તો મને લેખક તો મને લેખક તરીકે જેટલી મારી પોતાની સ્વતંત્રતા વહાલી તેટલી સૌને પોતાની હોય એ બરાબર જાણું છું,અને તમને ખબર છે કે જાણુ છું.'

બલુકાકાના પત્રમાનું આ અવતરણ એટલા માટે કે આ માણસ પોતાના વિશે કેટલા ખબરદાર હતા! તેઓ કહેતા : 'આપણા લેખકો અવતરણનું મહત્વ સમજતા નથી.જે બુદ્ધિ આચરણ વડે રસાતી નથી તે કોઈ દિવસ ઉજ્જવળ બનીને વિળદ્યાયક શક્તિ થતી નથી.તેમનું એક પ્રિય સૂત્ર હતું : 'માત્ર હોઠથી બડબડે નહીં , પણ જન્મારાનાં આચરણોમાં જિવાય છે તે જ સત્ય જીવનમાં રસાયણ બનીને માનવજંતુડાની અલ્પતાને ઓગાળીને, એમાંથી આત્માનું તે જ અને આત્માની કલા પ્રગટાવે છે. આ છે મારી જિકર,એને જીવવા મથું છું.'(પૃ.૪૯ બ.ક.ઠા અધ્યયનગ્રંથ) અહી ઈષ્ટમાર્ગે,ઈષ્ટવેગે,ઈષ્ટચાલે વિહરતા બ.ક.ઠા.નું ગદ્ય અને વ્યક્તિત્વ બંને પમાપ છે.

બહારથી કઠોર દેખાતી છબીની ભીતર એક કોમળ પ્રમનું ઝરણું ખળખળ વહેતું હતું. એ ઝરણાના નિર્મળ અને પાવક જળમાં એમની પ્રતિભા અને પ્રવુદ્ધિ સદા પખળાઈને પરિષ્કૃત થતી અને એનો પરિમલ બહાર પ્રગટ થતો.

હવે,આપણે 'ગદ્ય' વિશે થોડી વાતા કરીએ-

કેટલીક વખત રસાત્મક અથવા રસલક્ષી ગદ્ય આપણે વાંચીએ કે સાંભળીએ છીએ - એમ કહેવું ઉચિત છે ખરુ ? કોઈ પણ કળા રસાનુભવલક્ષી જ હોય અને 'ગદ્ય' કાવ્યકલાનો એક પ્રકાર છે એટલે 'ગદ્ય' એ શબ્દસંકેતમાં જ રસાત્મતાનો નિર્દેન આવી જાય છે. સંસ્કૃત વિધાન 'કાવ્યંગધંપદ્યચ' નું તાત્પર્ય તો સ્પસ્ટ છે. હા,વ્યવાહાર ભાષામાંથી કલાસ્વરૂપને વરેલી(પામેલી)કાવ્ય ભાષાનો વ્યાવહાર ભાષાથી ચફાવત જેટલી આસાનથી પદ્યમાં પરખાય છે તેટલી આસાનીથી ગદ્યમાં પરખતો નથી કારણ કે પદ્યમાં હોય છે તેવી છંદ જેવી વિશિષ્ટ પ્રયુક્તથી, તેની વ્યવહાર ભાષામાં વ્યાકરણ વગેરેના બંધારણથી પ્રાપ્ત રચના જુદી

પડી આવતી નથી. બંધારણ દૃષ્ટીએ ગદ્ય વ્યવહારભાષાથી ખૂબ નજીક રહે છે. આથી ભાષા અને ગદ્યને અલગ તારવનારે ગદ્યનાં કલાતત્ત્વને આયાસપૂર્વક ઓળખવું રહે છે.મોલિયર્નાં ટુચકા પર એલિયટનું પિપ્પણ 'વ્યવહારભાષા' અને 'ગદ્ય'વચ્ચેનો તફાવત સરસ ચીંધે છે.

અભણ ગામડિયો ફિલોસોફર પાસે પોતાની નવી સવી વાગ્દાત્તાને પત્ર લખાવવા જાય છે,ફિલોસોફર,આ તો પ્રેમપત્ર હોઈ પૂછે છે, - ગદ્યમાં લખવો છે કે પદ્યમાં ? તું આ બોલે તે ગદ્ય !'તે સાંભળતા જ પેલો તો હરખે નાચી ઊઠે છે - અહો ! આટલા વરસ સુધી મને ખબર જ હતી કે હું ગદ્ય બોલતો હતા !'

ટી.એસ.એલિયેટ આ વિશે ટીકા કરતાં કહે છે - ગામડીયો ગદ્ય બોલતો જ ન હતો.ે તો વ્યવહારભાષા જ બોલતો હતો. ગદ્ય તો ભાષાનું કલાસ્વરૂપ છે.- બોલતો જ ન હતો.તે તો વ્યવહારભાષા જ બોલવતો હતા. ગદ્ય તો ભાષાનું કાલાસ્વરૂપ છે. - કલાત્મક ગદ્યની કસોટી પણ એ જ છે - તેના પઠનથી,તેના વાકરૂપથી પ્રાપ્ણ થતો રસાનંદ નિરૂપિત હોય છે તે ભાવાત્મકરૂપે વધુ સરળતાથી એ વિશિષ્ટ ગદ્યબંધને કારણે અનુભવાય છે. ગદ્યખંડની રચનાતરાહમાં આમેજ થયેલી ભાષાકીય પ્રયુક્તિઓ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરવાથી 'ગદ્ય' ને પામવાની ક્ષમતા વધે છે અને 'ગદ્ય' અનુભવ સમૃદ્ધ નીવડે છે.

હવે,આપણે બ.ક ઠાકોરનાં ગદ્ય વિશે જોઈએ - બળવંતરાયનો એક અત્યંત નોધપત્ર ફાળો એ તેમની અર્થઘન સંક્ષિપ્ત ગદ્યશૈલી છે. મણિલાલ અને ગોરર્ધનરામની જેમ આપણે અમને પણ શૈલીકાર કહી શકીએ. ગોવર્ધનરામની ખાસિયત જેમ વિસ્તાર છે તેમ ઠાકોરની વિશેષતા બહુ જ ઓછા પૃષ્ઠોમાં અને ગણતર લાંબા વાક્યોમાં અનેક વિચારોને સમાવી દેવાની કલા છે.એમની શૈલી ખરબચડી કઠોર,કિલષ્ટ અને દુર્બોધ છે એમ કેટલાંક માને છે પરંતુ તે મોટામાટે સત્ય નથી,પર્વત માળાની માફક એમનાં વાક્યો અને ઉપવાક્યો એક પછી એક ઉપરાઉપરી વિસતારથી ગોઠવાયેલા હોય છે જેઓ આરોહણ કરી શકે એમને એ વાક્યમાળા જરૂરી આનંદ આપે છે.

સામાન્ય રીતે મુખ્ય વક્તવ્યનો ઓછો નિર્દેશ કરતાં વાક્યથી એમની કંડિકા શરૂ થાય છે. ધીમે ધીમે લાંબા,સમતોલ,યોગ્ય શબ્દોવાળાં પ્રૌઢ વાક્યોથી આગળ ધપે છે અને અંતમિ વાક્ય મુખ્ય વક્તવ્યને સચોટ અર્ક રૂપે રજૂ કરી આપ છે.એ પ્રખર વિચારક છે અને એમની મેઘા ગહન વિષયોને ઝડપથી વ્યપકરૂપે પામી છે. હા, એ સુંદરતા અને શબ્દમાધુર્યતાના

પૂજારી નથી,એટલે જ્યાં પળપદા,વ્યવાહારૂં ને જોમવાળા શબ્દોથી કામ ચાલી શકે ત્યાં ફકકડ સુકુમાર કોમલાંગી સુંદરીઓ જેવા પોચા મંજુલા શબ્દો એ કદી નહી વાપરે,આથી કેટલીવાર એમના લખાણોની અસર જેટલી મગજ ઉપર થાય છે. તેટલી હદ્દ ઉપર થતી નથી.

બ.ક. ઠાકોરનું ગદ્ય ગુજરાતીભાષાઓને એમનું આગવું પ્રદાન છે.વિવક્ષિત વિચાર તેનાં ફલિતો સાથે પૂરો વ્યકત થઈ જાય નહિ ત્યાં સુધી એમનાં વાક્યો પૂરાં ન થાય.આને લીધે એમની વાક્યરચના થોડી અટપટી અને સંકુલ તથા લાંબી બની જાય તો એમને વાંધો ન હતો.એમ છતાં એમનો વાક્યબંધ કદી ઢીલો ન બનતો.એમને ભાષણ કરતાં જેમને સાંભળ્યા હોય તે એ વાતની તરત જ સાક્ષી પૂરી શકશે કે બોલવામાં પણ તેમનાં વાક્યો લાંબા બનતાં છતાં વાક્યબંદ દ્રઢ રહેતો અને વ્યાકરણની દ્રષ્ટીએ જવલ્લેજ દૂષિત બનતો. ચોકસાઈનો એમનો આગ્રહ એમનાં વાક્યોમા ચ ઊતરતાં એમની ભાષા બહુધા મિતવ્યયી અને સઘન બનતી, અને છતાં ક્યારેક શબ્દાળ પણ બની જતી.વાતચીતની છટા,અને તળપદા તથા બોલાતી ભાષાના શબ્દોના પ્રયોગ પ્રયોજવામાં એમની સાક્ષરતા સંકોચાતી કે શરમાતી નહીં,ઉલટું રાચતીય દેખાતી.

આથી એમનાં ગદ્યમાં અજબ સજીવતા આવતી એમનાં ગદ્યને જીવંત અને સપ્રમાણ બનાવવામાં પ્રસંગોચિત ઉર્મિ,આવેશ,ઈત્યાદી સાથે તેમજ પૂરતા ભાર સાથે બોલવા - લખવાની એમની રીત કે ટેવને ફાળો ઘણો છે.આ એમના ગદ્યને બલિષ્ઠ બતાવે છે.ગો.ત્રિ.,મ.ન. દ્વિવેદી, નરસિંહરાવ,રમણભાઈ,આનંદશંકર પંડીતયુગના આ મહારથીઓનું ગદ્ય એમનાં વ્યક્તિત્વનાં સંસ્પર્શે કે અવતરણને લીધે લાક્ષણિક બન્યું છે તેમાં બ.ક.ઠા. નું ગદ્ય પોતાની અનોખી અદા સાથે ભાત પાડતું શાભે છે.એમનાં વ્યક્તિત્વને જાણકાર અને તેમને બોલતા સાંભળવાનો અનુભવ ધરાવનાર એમનાં લખાણોમાં લાક્ષણિક ભાર ને આવેશ તથા હાથ - મોંના ભાવ રણકાદાર અવાજનો અનુભવ પણ પામી શકે.

બ.ક.ઠાકોરનાં 'ગદ્ય' ને જોઈએ - જુઓ : સન્માનાર્હ એક તો હું ગણું છું પૂરેપૂરાં બલ, આવડત,અને દિલે મજૂરી કરતા મજૂરને.બીજો ગણું છું બુદ્ધિમાન,બુદ્ધિસજજ,બુદ્ધિનેવાપરી જાણનાર,ખેડનાર,પદોડનાર, નીચોવનાર, મથનાર, વલવનાર, માથું ભમી ભમી ધુમ્મથઈ જાય,ફાટી પડતું લાગે, મૂર્છીત થઈ જાય, ત્યાં લગી ખેદો ન છોડનાર મનન પરાયણ નરને કોદાળી,પાવડો, હળ, દંતાળી, જેમ મૂજુરનાં ઓજાર છે તેમ વિદ્યા, શાસ્ત્ર, ઈતિહાસ,

અનુભવ, અવલોકન, ભાવના અને સ્વપ્નાંની સાથે સાક્ષાત વિરાટનો આખો ચરખો,વિચારક માણસનાં સાધનસામગ્રી છે, ઓજાર હથિયારે છે. એણે માણસજાતની નબળાઈઓને પણ શોધવાની તથા પરામર્શવાની છે.એણે અસ્પર્શ્ય અને અપવિત્રને સડાને અને રોગને પણ તપાસવા ચૂંથવાનાં છે, જેને જુવેય નહીં તેને સમજે શી રીતે,સમજે નીહીં તેને સમજે શી રીતે, સમજે નહીં તેના ઉપાય શોધે યોજે ક્યાંથી ? એણે માણસ નામે બાહ્યાંતર સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ આખા ભૂ -ખ - વર્તુલનો,તમામ ચાવીઓ અને ગુહ્યોની સાથે બને તેટલો પરિચય અને ઉકેલ સાધવનો છે. માણસોમાં માણસે સન્માનાર્હ જેટલો મજૂરી છે તેટલો વિચારક છે,જેટલો વિચારક છે તેટલો વિચારક તેટલો મજૂર છે.'

અહીં જોઈ શકાય છે કે બાહ્ય ચળકાટવાળી સુકુમાર ભાષાના તેવા વિરોધી છે,રૂઢિભંજકતા તેમનાં સ્વભાવનું મુખ્ય લક્ષણ હોવાથી તળપદી, વાતપદી, વાતચીતિયા, ગ્રામ્ય અને બરછટ, વ્યવાહારુ ગણાય તેવી બોલીની સંસ્કૃતની છાંટવાળી ભાષા સાથે રોચક મિલાવટ કરીને તેઓ ધારી અસર ઉપજાવે છે.ગો.મા.ત્રિ.જેવા પ્રલંબ લય છે, પરંતુ ગો.મા. ત્રિની શૈલીની રંગીનતા ચિત્રત્મકતા ઠાકોરનાં ગદ્યમાં નથી.ઘનતા મણિલાલનાં ગદ્યનું સ્મરણ કરાવે છે પણ મણિલાલની શૈલીનો વેગ ઠાકોરનાં ગદ્યમાં ક્વચિત્ શબ્દાળુતાનો દોષ આવે છ.વિચારનો ઉદ્રેક સચોટ બળકટ વાણીમાં ઉતારીને વાચકના દિલને હરી લેતાં ઠાકોરનં લક્ષણો અર્વાચીન ગુજરાતી ગદ્યની અનોખી સિદ્ધિ છે.

કુટુંબનાં વડીલ તરીકે તેમનું કેવું કોમળ હૈયું હતું તે તેમના સાહિત્યમાંથી નહી પરંતુ એમનાં મિત્રો,કુટુંબીજનો અને બાળકો ઉપરનાં પત્ર લખાણમાંથી મળી રહે છે.નારિયેળ જેવી પ્રથમદર્શને કઠિન પરંતુ કઠોર કાચલી દૂર કર્યા પછી મળતા મિષ્ટ દૂધ જેવી તેમની ગદ્ય શૈલીનો અનુભવ પત્રો અને મિતાક્ષર નોંધ કરાવે છે.પોતાનાં દોહિત્ર શ્રી ગજેન્દ્ર ઠાકોરને લખેલા એક પત્ર જુદી જ શૈલીનો અનુભવ કરાવે છે.જુઓ -

ચિ.પ્રિય ભાઈ ગજેન્દ્ર

'આપણા બૈરાં લોટ કે ચોખાનો હોથી કેમ હકાડે છે તે કદાપિ જોયું છે ? હું કલમ ઉપાડ્યા વગર અહી કહાડું એટલે ત્હને સમજાઈ જશે. હાથીનું તિત્ર કહડાય.

આ પ્રમાણે પટપટીમાં લોટ કે ચોખા કે રંગોળીનો ગમે તે રંગોનો ભૂકો લઈને હાથીનું ચિત્ર કહડાય.

વારૂ,મુકુન્દને છેલ્લો કાગળ, C/o T.Cook & Son એયરમેલમાં ૧લી ઓગષ્ટે લખ્યો હતો અને ત્હને પહેલો લખ્યો ૪થી સપ્ટેમ્બરે,મતબલ કે મ્હોર તો વિલાયતી ટપાલ ઈ.સ.૧૯૩૦ ના ઓગષ્ટથી શરૂ થઈ તે દર અઠવાડીએ જીવીશ ત્યાં ગલી લખ્યા જ કરવાની એમ જણાય છે તું પાછો ફરીશ તે પહેલાં પ્રબોધ ત્યાં આવે તો આવે અને એ પાછો ફરે ત્યાં લગી જીવું એટલું બધું લાંબુ આયુષ્ય તો ના હોય તે જ ઉત્તમ - ઘરાઈ ગયો.બહું લાંબું આયુષ્ય કશાં સુખ કે લાભ આપે એમ નથી મનતો.યુરોપ અમેરીકામાં ઘરડાં ઘરડીઓને પરણે છે,માત્ર સહવાસુખ તેવો હિન્દમાં હજી સમ્ભવ છે નહી.

તું ફ્રેન્ચ,જર્મન શીખ અને સંસ્કૃત ભૂલી જા એ તો કંઈ ચોક્ખી પ્રગતિ ન કહેવાય.બે પગથિયાં ચઢવામાં દોઢ પાછું નીચે ઘસી પડાય એવી એ પ્રગતિ થઈ.સંસ્કૃત તો આપણી સંસ્કૃતિની ચાવી છે માટે બીજી ભાષાઓને એક પગથિયાનું તો એને દોઢ પગથિયાનું માપ ઘટે છે.

મને આપણી સંસ્કૃતિનો મોહ છે એમ ન ભ્રમતો.એ મધ્યકાલીન આચારવિચાર જૂથ મ્હને તો બેડીઓની જેમ અકળાવે છે.પરંતુ એ બેડીઓમાંથી છૂટવાનો રસ્તો પણ એક જઃ એ બેડીઓની કરામત,તેમના આશય અને ઉદ્‌શી,તેમની ભાવનાઓ અને મૂળિયાં,આટલા સૈકા એમણે આપણી જનતાને ટકાવી રાખવી.અને આટલી નિષ્કૃષ્ટ દશામાં જ રાખી તે બંનેના કારણ અને કારણોનાં શક્તિઅશક્તિ બંને સમઝાય તેટલે દરજ્જે જ આપણે બે બેડીઓમાંથી છૂટી શકીએ : અ અન્યથા.

સંસ્કૃત જ્ઞાન સતેજ રાખવાનો અને વધારવનો એક ઉત્તમ ઉપાય કરાંચીમાં એક વિદ્વાન કરે છે, જેમને ત્યાં હું છેલ્લે કરાંચી ગયેલો ત્યારે ઉતર્યો તો. એમની યાદશક્તિ ઘણી જોરાવર છે અને તેને એમણે કેળવણીને વધુ જોરાવર બનાવી.છે એ માન્ચેસ્ટરનાં બી.એસ.સી.અને કરાંચી એન્જીનીઅરિંગ કોલેજના પ્રોફેસર છે. પણ સંસ્કૃત પંડિતો અને શાસ્ત્રીઓના વંશ જ એટલે એ તો રોજ સવારે અર્ધો કલાક સિદ્ધાંન્ત કૌમુદી - ગોખે છે-અઢી વર્ષથી એ નિત્યનિયમ પાળે છે. ગાડીની મુસાફરી કે એકલા ફરવાનું કે માંદગીને બીછાને હોય ત્યારે એ સર્વ મોંએ ચડેલા ગ્રન્થનો ફરી ફરીને પાઠ કરે છે. બીજા વર્ષ દોઢ વર્ષમાં સિદ્ધાન્તકૌમુદી આખી કંઠસ્ય થઈ અગત્યના ભાગ Backwards- ઊલટી ક્રમે પણ વગર ભૂલે બોલી શકે છે.

*આતો*Heroic Method *થઈ. અસાધારણ પુરુષને જ સાધ્ય પણ એને આપણે આપણી લઘુ શક્તિઓના માપનું રૂપ આપી શકિયે.તુ ભગવદ્‌ગીતાથી જ શરૂ કર. માત્ર ૭૦૦ શ્લોકો.રોજ દશ શ્લોક નિત્યનિયમે ગોખવા.સીધા ક્રમમાં અને ઉલટા ક્રમમાં ૭૦ ને બદલે ૧૨૨ દિવસ એક વરેષના તૃતિય ભાગમાં આખી ચોપડી મોંએ થઈ જવી જોઈએ. તથા પછી એ મોએ સદાને માટે રહે તે સારુ જ્યારે જરા એકલા પડાય અને બીજું કર્તવ્ય ના હોય ત્યારે એનો મુખપાઠ કરી જવો. મણિલાલ નભુભાઈ તો રોજ આખી ગીતાનો એક કરતાં. મણિલાલ.રોજ એક અધ્યયનો પાઠ કરતાં,પરંતુ એ બુદ્ધિશાળી પુરુષ ગીતા સમઝતા તો નહોતા તે હું જાણુ છું.હોય.*

ગીતા મોએ થઈ જાય પછી બીજી વાત. હાલ એ જ - અહી સૌ મઝામાં છે.ત્હારું શરીર સાચવજે.

બલંવત ક.ઠાકોરના અનેક આશીર્વાદ

તા.૧૧ - ૦૯ -૩૧ શુક્ર

રાવપુરા,વડોદરા

-----------x----------x------------x----------x--------x-----------x------

(પત્ની) ‘ચંદ્રમણી વ્હેલી ગઈ તેથી મોટો પરિવર્તન થઈ ગયો અમારા પુત્રોના વિકાસ અને જીવનમાં; બીજા શબ્દોમાં એ બીજા દશ જ વર્ષ જીવી હોત તો એ પુત્રનો વિકાસ અને એમનાં ભાવિ ઘણાં સુધરી જાત.આ નુકસાન એમને - અને તેથી મ્હેને પણ- કેટલું મોટું હતું તે હજી પણ હું જોઉં છું, પણ એનું માપ તો કોઈથી પણ નીકળે એમ નથી.

અમારું જીવનનાવ આરંભમાં જ છેક ખરાબે ચડી ભાગી જાત એવાં પણ એકબે વર્ષ અમે વેઠેલાં.પણ પ્રથમથી જમ્હારા ચિતંત્રમાં બેત્રણ વાનાં દઢમૂલ અને સ્થિરદ્યુતિ.જ્હારા જીવનની ભાગિયણ એ; અમારાં બાળકોનાં ચારિત્ર અને હૃદય ઘડવા અને હું વધુ પડતો કડક,એ સંજોગોમાં પણ એ દબાઈ ના જાય.

એનું વ્યક્તિત્વ ટકે એટલું જ નહીં પણ પોતાન રીતે ખીલે, કેટલાંક તરુવરની છાયા તેની તળેના નાજુક છોડને શોષી નાખનારી હોય છે તેમ એના વ્યક્તિત્વનું બનવા પામે,એ માટે

હું હરહંમેશ જાગ્રત.આ ગહન બાબત વિશે વધારે લખાવીશ એ કઈ વધારે વિશદ થાય નહીં,એટલે અહીં જ અટકી જાઉં છું.'

ઠાકોર એમના લખાણોમાં સંખ્યાબંધ નવા પર્યાયો યોજયાં છે.એમાંથી ભાગ્યે જ કોઈ પર્યાય પ્રચારમાં આવ્યાનું આપણે જોઈએ છીએ. 'નેશનાલિઝમ' માટે પ્રજાસ્મિતા, નેગેટીવ માટે નગ્નાત્મક,સબકોન્શિસ માટે છદ્દિ જેવા તેમનાં પર્યાયો ચલાણી બન્યા નથી.કોમ્યુનિકેશન માટે વિતરણ,રિપેઝન્ટેશન માટે પ્રતિબિંબ,પ્રચલિત બનેતેમ નથી.હા,'લિરિક'માટેનો ઠાકોરનો'ઊર્મીકાવ્ય' પર્યાય રૂઢ બની શક્યો છે.ઠાકોર અનુનાસિક (ડ,ણ, ન,મ)ની જગ્યા નક્કર અનુસ્વાર નહીં, પોલા અનુસ્વાર કરતા દા.ત સુંદર, અંતર, પરંતુ વગેર તે પણ તેમની ગદ્ય વિશેષતા છે,

આમ, કવિતાની માફક ગુજરાતી ગદ્યને પણ ઠાકોરે નવો વળાંક આપ્યો છે. ઘીગું, સ્પર્શક્ષમ,બલિષ્ઠ, ઓજસપૂર્ણ અને વકતવ્યની ચડઉતર અને ઉત્કરતાને અનુરૂપ વિવિધ ભંગિઓ ધારણ કરતું નઘનું કાઠું અહીં ઉપસ્યં તેની અસર ગાંધીયુગનાં ગદ્યલેખકો ઉપર વત્તે ઓછે અંશે પડ્યા વિના રહી નથી. એ રીતે ગુજરાતી ગદ્યનાં વિકાસક્રમમાં ઠાકોરનાં ગદ્યલખાણો એક મહત્વનો તબક્કો બની ગયેલ છે.

આપણે ત્યાં પદ્યો-(કાવ્યો) ના પ્રકારે રસદર્શનના જેવા - જેટલા પ્રયોગો થયા છે તેવા - તેટલા ગદ્યના સંબધમાં થયા નથી.પદ્ય પઠનનાં કાર્યક્રમો યોજાય છે,ગદ્યપઠનના નહીં. પરિણામે ક્યારેક એવું લાગે છે કે ઉત્તમ ગદ્યને માણવા માટેની દષ્ટિ, તાલીમ,ક્ષમતા આપણે ગુમાવી રહ્યાં છીએ ગદ્યપઠનનાં પ્રયોગો ખૂબ ઉપકારક નીવડે પણ તે પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોનો વિષય છે.

:: સન્દર્ભ સૂચિ ::

(૧) પ્રો.બ.ક.ઠા અધ્યગ્રંથ,ગુરાતી વિભાગ ગ.સ વિશ્વવિદ્યાલય વડોદરા પ્રથમ આવૃતિ - ૧૯૬૯

(૨) અધ્યર્યુ, વિનોદ - 'ગદ્યત વિમર્શ' પ્રકાશ : વિનોદ અધ્યર્યુ સંવાદ,પ્રથમ આવૃતિ જૂન - ૨OO૩,
મુલ્ય-૧૩O/-

(૩) ચાવડા, કિશનસિંહ (સમ્પાદક) 'પંચોતેરમે' પ્રકાશક એન.એમ.ત્રિપાઠી વિમોક,મુંબઈ,પ્રથમ આવૃતિ

ઈ.સ.૧૯૪૬ કિમત-૬૦/-

(૪) શુક્લ,રામપ્રસાદ,ઝવેરી બિપિન - 'આપણું સાહિત્ય-૨' (અર્વાચીન કાલ) પ્રકાશક : સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર સંવાદ પ્રથમ આવૃતિ - ૧૦-૯-૭૧

(૫) ત્રિવેદી,હર્ષદ (સંપાદક) ગુ.સા.ઈતિહાસ ગ્રંથ -૩ પ્રકાશક : ગુ.સા.પ.પ્રથમ આવૃતિ,૧૯૭૬, કિ.૨૨૫

(૬) ઠાકર,ધીરૂભાઈ,અર્વાચીન ગુજરાત સાહિત્યની - સિકલ રેખા - ૩ (સાક્ષારયુગ) પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, સંવાદ કિ.૧૨૫/-

(૭) ત્રિવેદી,હર્ષદ (સમ્પાદક) દીપોત્સવ વિશેષઅંક ૧૧-૨૨ 'શુક્લસુષ્ટી' નવે-ડિસે.૧૯ - ૬-૧૯૯૬ ગુ.સા.અકાદમી – ગાંધીનગર

CHALLENGES FOR IMPLEMTATION OF IND-AS IN INDIA

DR. C. M. THAKKAR
PRINCIPAL
SHRI TRIKAMJIBHAI CHATWANI ARTS & J.V.GOKAL TRUST COMMERCE COLLEGE RADHANPUR

INTRODUCTION

The transition from Indian GAAP to Ind AS is a historic and a landmark change. Inaccordance with its commitment to G20, is converging to IFRS in a phased manner starting from annual periods beginning on or after 1 April 2016. The IFRS converged standards will be known as Indian Accounting Standards (Ind-AS) and will contain numerous carve outs from IFRS. The change to Ind AS is a hugely positive move that will bring the accounting in India substantially closer to the accounting followed by the global companies under IFRS. Due to carve outs, Indian companies may not be able to make a dual statement of compliance with both Ind AS and IASB IFRS. Therefore, Indian companies may not beable to use Ind AS financial statements for global listing purposes that require compliance with IFRS. However, Indian companies may find it easier to prepare IFRS financial statements from Ind AS financial statements rather than Indian GAAP financial statements. The paper deals with Introduction, objectives and challenges in implementation of IND-AS in India.

KEY WORDS: Challenges, IND-AS

INTRODUCTION

In India, Central Government prescribes accounting standards in consultation with the National Advisory Committee on Accounting Standards (NACAS) established under the Companies Act, 1956. NACAS, has been engaged in the exercise of examining Accounting Standards prepared by ICAI. It has adapted the international norms established by the International Financial Reporting Standards issued by the International Accounting Standards Board. The Central Government notified 28 Accounting Standards (AS 1 to 7 and AS 9 to 29) in December 2006 in the form of Companies (Accounting Standard) Rules, 2006, after receiving recommendations of NACAS.The Government has adopted a policy of enabling disclosure of company accounts in a transparent manner at par with widely accepted international practices,

through a process of convergence with the International Financial Reporting Standards (IFRS). The initiative for harmonization of the Indian accounting standards with IFRS, taken up by NACAS in 2001 and implemented through notification of accounting standards by the Central Government in 2006.

The Indian corporate accountant today, while presenting financial statements, prepares them as per AS (Indian Accounting Standards), US GAAP if the stocks are listed in USA, or other standards depending on where the stocks are listed. This is also true of MNCs who establish their shop in India, which is one of the most sought after destinations for setting up their business operations. Further, different reporting frameworks in various countries lead to inconsistent treatment and presentation of economic transactions by entities. This can cloud the outlook and perspective of investor's vis-à-vis the entities, which, in turn, results in capital market inefficiencies across the world.

OBJECTIVES OF STUDY:

- To understand challenges in implementation of IND-AS in India.

Such increasing complexity of business operations and globalization of capital markets makes mandatory a single set of high quality reporting standards. This space can aptly be filled in with the emergence of International Financial Reporting Standards (IFRS), as formulated by the International Accounting Standards Board. IFRS has emerged as a new force in aligning the global firms on a single line.

International Financial Reporting Standards are set by the International Accounting Standards Board (IASB). The mission of IASB is to develop, in the public interest, a single set of high quality, understandable and International Financial Reporting Standards (IFRS) for general purpose financial statements. IASB is an independent standard-setting board, appointed and overseen by a geographically and professionally diverse group of Trustees of the IASC Foundation who are accountable to the public interest. It is supported by an external advisory council (SAC) and an interpretations committee (IFRIC) to offer guidance wherever divergence in practice occurs. The IASB cooperates with national accounting standard setters to achieve convergence in accounting standards around the world.

CHALLENGES IN IMPLEMENTATION CONVERGENCE OF INDIAN ACCOUNTING STANDARDS WITH IFRS

The High Powered Core Group for discussing and resolving the implementation challenges with regard to convergence of Indian Accounting Standards with International Financial Reporting Standards (IFRS) from the year 2011 has expressed confidence in the issuance of the roadmap at an early date. In its meeting held at Mumbai at SEBI Bhavan the Core Group expressed satisfaction about the progress in developing necessary capacity and capability to bring about the convergence and decided to accelerate efforts to engage with more stakeholders in this process.

There were detailed deliberations on the presentations made by the two sub-groups on various implementation challenges especially those related to legal and accounting framework and transitional issues. Further, sector specific challenges especially in the banking, insurance, shipping, small and medium enterprises were also discussed.

TRAINING: The ICAI presented the details of a comprehensive capacity building programme which the Institute is carrying on preparing the CA profession for this transition and stated that a large number of professionals have undergone training and the process is being accelerated.

GETTING PREPARED: The Chairman of the Accounting Standards Board of ICAI placed on record that the convergence project is at an advanced stage of completion. CFOs present in the meeting stated that industry was getting prepared though there were some concerns from smaller companies. They also requested amendments to the Companies Act and other Regulations and also the early exposure of accounting standards which are IFRS compliant, to enable them to prepare for meeting the deadline.

LANGUAGE : The discussions were encouraging and witnessed strong support for convergence from all participants in the meeting. The legacy of English that the British left in India was a dormant competitive advantage until a decade ago until technologies emerged to enable Indian employees to serve customers anywhere in the world. In addition to adopting English, India's corporate culture also appears to adopting global corporate cultural practices in the areas of entrepreneurship,

professionalism, and governance. This complements many of India's existing strong cultural traditions such as a belief in education and will contribute to India's long-term competitive advantage.

POSITIVE ASPECTS: India can take a few steps to further nurture the positive aspects of its emerging corporate culture. Entrepreneurship can be fostered by strengthening bankruptcy laws so that failed enterprises can be restructured, creditors can be assured of legal recourse to reclaim assets, and the participants in a failed enterprise can start again without a negative stigma.

GOVERNANCE AND REPORTING: In addition, Indian regulators should react cautiously to moves by some Indian companies to enforce strict non-compete and non-poaching clauses because such moves would limit the competition for talent between companies and thereby slow the spread of professionalism. Last, India should seek to surpass many of the governance and reporting requirements in the developed world for its publicly listed companies to further enhance the governance mechanisms and oversight within Indian corporations.

CONCLUSIONS

India has already leveraged English to develop a leading position for its economy in exporting services. India now has the golden opportunity to take some of the steps described above as well as other to encourage a constructive corporate culture that provides a new source of long term competitive advantage. Professionalism can be boosted by a continuing effort against corruption in government and business relations so that all Indian enterprises, instead of just a few, comply with globally accepted behaviors.

REFERENCES:

- Sowmya.S., VarunMonnappa K C, A paper on " A Study On Challenges Of Adopting Ind-As In Indian Context"
- www.ifrs.org.
- www.icai.org.
- www.iasb.org.

- http://www.onlinefiling.in/implementation-of-ind-as-final-step-towards-ifrs-challenges-thereof/
- www.eminencejournal.com

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

કાન્તનાં ખંડકાવ્યો

ડૉ. વિમલેશ ખમાર,
અધ્યક્ષ, ગુજરાતી વિભાગ,
શ્રી ત્રિકમજીભાઇ ચતવાણી આર્ટ્સ અને
જે.વી. ગોકળ ટ્રસ્ટ કોમર્સ કોલેજ,
રાધનપુર,
મો. ૯૪૨૯૧ ૫૬૮૦૦

કાન્ત ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના ઉત્તમ અને સમર્થ સર્જક છે. તેમણે ખંડકાવ્યોનું વિશિષ્ટ સાહિત્ય સર્જન કર્યું છે. ખંડકાવ્યમાં તેમની આગવી, મૌલિક પ્રતિભા જોવા મળે છે. તેઓ જયારે મુંબઈની એલ્ફિસ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ કરતાં હતાં ત્યારે તેમનામાં સંસ્કૃત સાહિત્ય, પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય અને ગુજરાતી સાહિત્યકારોમાં ગોવર્ધનરામ, નરસિંહરાવ, રમણભાઇ નિલકંઠ, બ.ક.ઠા. ના સાહિત્ય સંસ્કારનો વિશેષ પ્રભાવ પડેલો છે. તે જ પરિબળોએ કાન્તનું સાહિત્યિક ઘડતર કરેલું છે.

ગુજરાતી ખંડકાવ્યની ચર્ચા કરીએ ત્યારે ખંડકાવ્ય માટેની બધી સિદ્ધાંતચર્ચા સરવાળે કાન્તના ખંડકાવ્યકલાની ચર્ચા બની રહે છે. કાન્તના ખંડકાવ્યોને આધારે ગુજરાતીમાં વિવેચકોએ ખંડકાવ્યની વ્યાખ્યા આપવાનો, લક્ષણો બાંધવાનો પ્રયત્ન કર્યા છે. એવા સમર્થ ખંડકાવ્ય સર્જક કાન્ત છે. કાન્તે દસેક જેટલાં ખંડકાવ્યો રચ્યાં છે. જેની સૂચિ આ પ્રમાણે છે.

(૧) સૃષ્ટિ સૌંદર્યથી થતી મન ઉપર અસર (૧૮૮૬)
(૨) સ્વર્ગગંગાને તીરે (૧૮૮૭)
(૩) પ્રિયા કવિતાને આશ્વાસન (૧૮૮૭)
(૪) રમા (૧૮૮૭)
(૫) કલ્પના અને કસ્તુરીમૃગ (૧૮૮૭)
(૬) મૃગતૃષ્ણા (૧૮૮૭)
(૭) દેવયાની (૧૮૯૦)
(૮) વસંતવિજય (૧૮૮૯)
(૯) ચક્રવાકમિથુન (૧૮૯૦)
(૧૦) અતિજ્ઞાન (૧૮૯૩)

thesis(512)

શ્રી સુંદરમે 'અર્વાચીન કવિતા' માં કાન્તના ઉપર્યુક્ત દસ ખંડકાવ્યોનો નિર્દેશ કર્યો છે. જેમાં તેમણે પ્રથમ ત્રણ ખંડકાવ્ય પ્રસિધ્ધ યોગ્ય નહીં ગણેલા કાવ્યો છે. પણ તે કાવ્યો કાંતના કલા વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ત્યારપછીના ચાર કાવ્યો કાન્તની કલા ઉન્મેષોમાં દ્રઢતા પ્રાપ્ત કરતાં જોવા મળે છે, અને અંતના ત્રણ કાવ્યોમાં કાન્તની કાવ્યશક્તિ પૂરેપૂરી રીતે વિકસીત થાય છે.

ઉપર્યુક્ત કાવ્યોનો પરિચય મેળવીએ.

★ **'સૃષ્ટિ સૌંદર્યથી મન ઉપર થતી અસર :**

પ્રસ્તુત કાવ્યરચના કાંતની પ્રથમ કાવ્યરચના છે. પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કવિએ દામ્પત્યનું ચિત્ર અંકિત કર્યું છે. આ ચિત્રમાં પ્રસન્નતા-કટુતા-પ્રસન્નતા એવા ક્રમથી ભાવાલેખન થયું છે. કાવ્યનાયક - નાયિકા પ્રસન્નતાથી વનવિહાર કરે છે, ત્યારે ત્યાં કેટલાંક અનાડી લોકો દેખાય છે તે સમયે નાયક-નાયિકા વચ્ચે કંઇક મતભેદ પડે છે. આનંદમાં વિક્ષેપ થાય છે.

''વિનોદ સઘળો એ ક્યાં કોણ જાણે શમી ગયો,
વાતચિત પડી બંધ, સ્વર છેક સમી ગયો.''

પ્રકૃતિ આટલી સુંદર અને રમણીય છે ત્યારે માણસ જ કેમ આટલો વરવો, નીચ અને અનાડી છે? પ્રકૃતિ અને માનવી વચ્ચે સંવાદ નહીં પરંતુ વિરોધ અને વિષમતા અનુભવીને કવિ એકાએક ઉદાસ થઇ જાય છે. કવિનું આ મનોમંથન કાવ્યનો મુખ્યસૂર બને છે. અંતે પ્રિયાની ચેષ્ટા કવિના ખેદને હરે છે.

''શું શું ચેષ્ટા કીધી, તે વર્ણવવું નહીં ઉચિત ધારું
અનુભવ રસિકો સમજે, બીજાને શું જણાવવું વારું.''

આ કાવ્યની વસ્તુ સંકલના શિથિલ છે, કવિએ નીચ, અનાડી, નંખાવી જેવા શબ્દો પ્રયોજ્યા છે ત્યાં કવિ શબ્દ પસંદગીમાં બહુ ઔચિત્ય જાળવી શક્યા નથી.

★ **સ્વર્ગ ગંગાને તીરે :**

આ કવ્યમાં કવિએ અંગત ભૂમિકા પર પ્રણય અને સંગીતનો અલૌકિક ગૂઢ અનુભવ વ્યક્ત કર્યો છે. કવિને રાત્રે સ્વપ્ન આવે છે તેમાં તે રમ્ય પ્રકૃતિનું દર્શન કરે છે, અપ્સરાનું ગાન સંગીત સાંભળે છે. તેમાં કવિ ખોવાઇ જાય છે. સ્વપ્નભંગ થતાં

કવિ શોધ અનુભવે છે કવિને એટલી પ્રતીતિ થયા કરે છે કે આ ગાન ગાનારને હું ઓળખું છું. આ રીતે પ્રસ્તુત કાવ્યમાં એક ગૂઢ-રહસ્યમયતાનો અનુભવ થાય છે. ચિનુમોદી કહે છે તેમ આ કાવ્યનો ઉપાડ અત્યંત નિર્બળ છે. લાઘવનો અભાવ છે.

★ **પ્રિયા કવિતાને આશ્વાસન :**

પ્રસ્તુત કાવ્યનું વિષયવસ્તુ પ્રિયા અને કવિતા વચ્ચેનું છે. કવિતા કવિના ચરણોમાં આવીને રડવા લાગે છે, ફરિયાદ કરે છે કે-

''અરર મુજ હશે નસીબ કેવું
નથી મળતું ક્યહિં માન હોય !''

કવિતાને કવિપત્ની અને ઇત્તરજનોથી તીવ્ર માનહાની ઉપેક્ષાનો અનુભવ થાય છે. પ્રિય કવિતાની ફરિયાદથી કવિ વિસ્મય અને ખેદ અનુભવે છે. કવિ કવિતાને આશ્વાસન આપે છે.

આમ, પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કવિએ કવિતા અને પ્રિયા વચ્ચેના સૂક્ષ્મ કલહને વ્યંજિત કર્યો છે.

ઉપર્યુક્ત ત્રણેય કાવ્યોની વસ્તુસંકલના શિથિલ છે. અહીં વસ્તુની સંદિગ્ધતા, નાટ્યતત્વનો અભાવ, લાઘવનો અભાવ વગેરે બાબત ઉપર ધ્યાન ખેંચાય છે.

★ **રમા :**

ભારતીય સમાજમાં નારીની સ્થિતિ વિશેષ કરુણ છે. પુરુષપ્રધાન સમાજરચનામાં સ્ત્રીને ઘણાં કષ્ટો સહન કરવાનાં આવે છે. પત્ની પતિને પ્રેમ કરે પણ પતિ તેની ઉપેક્ષા કરે અને અન્ય નારીની સોબત શોધે એ નારી જીવનની એક કરુણતા છે. 'રમા'માં રમાની આવી કરુણતા આલેખાયેલી છે. તેનો પતિ તેની ઉપેક્ષા કરી કોઇ અન્ય નારીની સોબતમાં સમય પસાર કરી મોડી રાતે ઘરે આવે છે. રમા આંસુ સારતી બેસી રહે છે. મેઘલી રાતે રમાની કરુણતા વધુ ઘેરી બને છે. -

''વ્યોમથી જલની ધારા જોરમાં પડતી હતી,
ઢળી પલંગના પાયે સુંદરી રડતી હતી.''

thesis (514)

[4]

તેનો પતિ આવે છે ત્યારે રમા તેના પતિના કૃત્યોને ખુલ્લા પાડવાની નીતિ અપનાવતી નથી પણ તેને હળવો ઠપકો આપે છે. તેનો પતિ ક્ષમા માગે છે. કાવ્ય સુખાંત બને છે. પતિ-પત્ની સુખની શૈયામાં લીન બને છે.

પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કવિએ પ્રકૃતિ ચિત્રોનો સમુચિત વિનિયોગ કર્યો છે. મેઘલી રાતે રમાના દુઃખદ અને સુખદ બંને પ્રકારના મનોભાવો સાથે સામંજસ્ય સાધ્યું છે. આરંભે મેઘની ધારાઓ રમાની આંખોની અશ્રુધારાઓ સાથે સમાનતા સાધે છે. તો કાવ્યના અંતે વર્ષાની જલધારાઓ રમાની આનંદધારાઓ સાથે એકતા રચે છે.

કાન્તની લાઘવપૂર્ણ વર્ણનશૈલીમાંથી સ્વચ્છ સુરેખ શબ્દચિત્રો સર્જાયાં છે. વ્યોમથી જોરમાં પડતી જલધારાઓ, પલંગના પાયે ઢળી રુદન કરતી સુંદરી રમા, શયનગૃહમાં બળતો સ્વચ્છ દીવો, નીચું જોઇ ભૂલ કબૂલ કરતો રમાનો પતિ, અંધાર ઘેરી રાત્રીમાં થતાં વીજળીના ચમકારા ઇત્યાદિ શબ્દચિત્રો સુંદર, આબેહૂબ બન્યાં છે.

પાત્રપ્રધાન ખંડકાવ્યની સુરેખક્રેમ સહનશીલ, સંસ્કારી અને પ્રેમાળ પતિભક્તિવાળી નારી તરીકે રમાની સ્વચ્છ અને સુરેખ છબી શોભી રહે છે. પ્રણય અન્યાયની કવિચિત્તની વેદનામાંથી સર્જાયેલું આ કાવ્ય છે.

★ **કલ્પના અને કસ્તુરીમૃગ :**

આપણે કોઇ વિચારને મનમાં ખૂબ સેવ્યો હોય તેની એક કલ્પનાસૃષ્ટિ મનમાં ઊભી થતી હોય છે. તેમ પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કાન્તના મનમાં એક અન્યાયપૂર્ણ સૃષ્ટિની રચના વિશેના વિચારો ચક્રની જેમ ચાલ્યાં કરે છે અને એ વિચારો તેમને એક કલ્પના સૃષ્ટિમાં લઇ જાય છે.

કાન્તને સ્વપ્નમાં એક અપ્સરા પાંખો ઉપર બેસાડી એક સુંદર પ્રદેશમાં વિહાર કરાવે છે. એટલામાં એક કસ્તુરીમૃગ દોડતો તેમની નજરે પડે છે. તે મૃગ પારધીના કોઇ વાદ્યના સૂરો તરફ આકર્ષાયો છે. કસ્તુરીમૃગને જો પારધીનું ચિત્ત કસ્તુરીમાં લુબ્ધ થતાં વાદ્યનો નાદ મંદ પડે છે. મૃગ એ નાદ સાંભળવા મરતાં સુધી યાચના કરે છે. પારધી બાણ મારવા તૈયારીમાં છે. કવિને આ અસહ્ય લાગે છે. આથી કવિ પારધી ઉપર તલવાર વડે ઘા કરે છે. પારધી પડી જાય છે. બીન બંધ પડે છે. સંગીત બંધ

thesis (515)

થવાના આઘાતથી મૃગ પણ મૂર્છિત થઇ જાય છે. કવિ કલ્પનામાં આવેલી અપ્સરાને કહે છે કે 'તું મને અહીં ક્યાં લાવી? ત્યાં જ કવિની કલ્પના ભંગ થાય છે.

પ્રસ્તુત કાવ્ય ઘણીવાર પાપીને સજા આપતાં છેવટે નિર્દોષને જ ભોગવવું પડે છે તેવો અર્થ પ્રગટ થાય છે. સામાન્ય રીતે માણસ કલ્પના વિહારમાં હોય ત્યારે સુખ જ હોય, બધું જ સુંદર જ હોય એવું માનવામાં આવે છે. પરંતુ અહીં તો કવિને તેનાથી વિરુદ્ધ અનુભવ થતો દર્શાવ્યો છે.

★ **મૃગતૃષ્ણા :**

'મૃગતૃષ્ણા' એ કાન્તની પ્રાથમિક અવસ્થાનું સૌથી નાની વયમાં રચાયેલું કાવ્ય છે. આ કાવ્યમાં કવિએ ધોમધખતા મધ્યાહનમાં પાણી માટે રઝળતી એક મૃગબાળનું કરુણચિત્ર અંક્તિ કર્યું છે. આ મૃગબાળ રણમાં પોતાની તરસ છિપાવવા વ્યાકુળ થઇ આમતેમ દોડી રહી છે. તેને દૂરથી જલ જેવું દેખાય છે પરંતુ તે સમજી શકતી નથી કે એ મૃગજળ છે.

કવિ મૃગબાળની કરુણાતને વધારે ઉત્કટ રીતે પ્રતીત કરાવવા વિરોધની સન્નિધિકરણની યુક્તિ અજમાવે છે.

''ધારાગૃહ વિષે બેસી મનુષ્ય હાલ ન્હાય છે.
એ સામે, હાય! નિર્દોષ બાલા આ આમ ધાય છે!''

કવિ આ રીતે પરિસ્થિતિગત વિષમતાને વ્યક્ત કરે છે. કવિ વિષમતાનું અંતિમ પરિણામ પણ આલે છે. મૃગબાલ તૃષાની મારી છેવટે પ્રાણત્યાગ કરે છે. ત્યારે કવિ આક્રોશ કરે છે.

''દીસે છે ક્રુરતા કેવી કર્તાની કરણી મહીં !
ત્રાતા જો હોય, તો આની કેમ સંભાળ લે નહીં?''

આમ કાન્તનું દર્શન કાવ્યમાં કરુણરૂપે વ્યક્ત થયું છે. કાન્ત ઉપર ગ્રીક ટ્રેજેડીની અસર છે ગ્રીક ટ્રેજેડીના કેન્દ્રમાં કોઇ અગોચર તત્વ અથવા વિધિ મનુષ્યને દુઃખી કરે છે. તેમ અહીં મૃગબાલ વિધિની વિષમતાને કારણે મૃત્યુ પામે છે. પરંતુ, અહીં ગ્રીક ટ્રેજેડીની માફક તે વિધિની ક્રુરતાને પડકારતી નથી.

thesis (516)

પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કાન્તની અભિવ્યક્તિ માત્ર વિધાનોમાં વિખરાઇ જાય છે. મૃગબાલ અને જલક્રિડા કરતાં દંપતીઓના જે વિરોધચિત્રો યોજ્યા છે. તે ચમત્કારિક લાગતા નથી. આ કાવ્યમાં કવિ નેરેટર તરીકે વારંવાર આવીને પરિસ્થિતિઓ વિશે પોતાનું ચિંતન અને અર્થઘટન પ્રસ્તુત કરે છે. કવિ રે, અરે રે, હાય રે એવા શબ્દો વારંવાર યોજીને છંદયોજનાની પોતાની નિર્બળતાને પ્રગટ કરે છે.

★ **દેવયાની :**

પુરાણ પ્રસિદ્ધ ઉપાખ્યાનમાંથી કચ-દેવયાનીના સંબંધનું વસ્તુબીજ લઇ આ કાવ્ય રચાયું છે. દેવ-દાનવો વચ્ચે ચાલતા યુધ્ધમાં સંજીવની વિદ્યા વિના જીતાશે નહિ એમ લાગવાથી દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિના પુત્ર કચને દાનવોના ગુરુ શંકરાચાર્ય પાસે સંજીવની વિદ્યા શીખવા મોકલવામાં આવે છે. દેવયાની દાનવોના ગુરુ શંકરાચાર્યની પુત્રી છે. દેવયાનીએ તેની બાલ્યાવસ્થા વર્ષો સુધી કચના સાનિધ્યમાં વિતાવી છે. હવે દેવયાની બાલા મટી રમણી બની છે.

અમી ઝરતી એક ચાંદની રાતે દેવયાની પ્રથમ પ્રેમોદયની રમણીય અને મોહક અસરો અનુભવે છે. તે ચંદ્રની ચાંદનીથી વનમાં પથરાયેલી અદ્‌ભૂત સૌંદર્યશોભા જોઇને તે એવી તો આનંદવિભોર થઇ ઉઠે છે કે આ આનંદમાં સહભાગી બનવા તે તેના સખા કચને મોટા અવાજે, સૂરો લંબાવીને બોલાવે છે. પછી તે કચ પાસે દોડી જાય છે. કચ નિમીલિત નેત્રોએ કોઇ શિલા પર બેહેલો છે તે નથી જોતો સૃષ્ટિની શોભા કે નથી જોતો દેવયાનીને. ઊલ્ટુ કચ દેવયાનીને ઠપકો આપે છે કે 'હવે આપણે બાળક નથી રહ્યાં કે એકાંતમાં આપણે મળીએ.' દેવયાનીના ઉલ્લાસનો અનાદર થતાં રડી પડે છે. ત્યારે કચ દેવયાનીના મનોભાવ સમજી જાય છે તેના પ્રેમોદયની અશબ્દ અભિવ્યક્તિને પારખી જોઇ તેના સ્નેહનો સ્વીકાર કરે છે. દેવયાની ફૂલ-છોડની જેમ મ્હોરી ઊઠે છે. વિશુદ્ધ સ્નેહના આ યુગલને ચંદ્ર અને તારલાઓ પણ એકીટશે જોઇ રહે છે.

કચના આ અત્યંત ઉત્કટ સ્પર્શે દેવયાનીના હૃદય પર બીજી જ અસર કરી એ અસરને લીધે તેના મૌગ્ધ્યમાં શૃંગારની કૂંપળો ફૂટી નીકળી.

''સ્ફૂરે લાવણ્યનું શું આ પરિવર્તન અંગમાં
રમતી રમણી ભાસે દિવ્ય નૂતન રંગમાં!''

thesis (517)

આમ, દેવયાનીનું મૌગ્ધ્ય આજે પહેલીવાર યૌનવત્વમાં ખીલે છે એ આ કાવ્યનો વિષય છે. કલીમાંથી ફૂલરૂપે ખીલવાની સંક્રાંતિના કાળને અને ક્રિયાને પ્રત્યક્ષ કરવાનું ધન્યભાગ્ય તો કોઇકવાર જ મળે છે એવી વિરલ ધન્ય સંક્રાંતિક્ષણનું નિરૂપણ કાન્તે અતિ સુભગ રીતે કર્યું છે.

★ **વસંતવિજય :**

કવિ કાન્ત શ્રેષ્ઠ ખંડકાવ્યના કવિથી ખ્યાતિ પામ્યા છે તે ખંડકાવ્ય છે. 'વસંતવિજય' પ્રસ્તુત ખંડકાવ્ય ગુજરાતી ખંડકાવ્યોમાં એવરેસ્ટ શિખર જેવું સર્વોત્તમ છે. કાન્તની ખંડકાવ્યકલાનો વિજય 'વસંતવિજય'માં છે.

પ્રસ્તુત કાવ્યનું કથાવસ્તુ મહાભારતના આદિપર્વના પાંડુપરમ નામના ૧૨૫માં અધ્યાયમાંથી લીધેલી છે. એ અધ્યાયના પ્રથમ બાર શ્લોકમાં જ આ કાવ્યનું વિષયવસ્તુ રહેલું છે.

એક વખત પાંડુ રાજા મહારણ્યમાં શિકાર કરતાં હતાં ત્યાં કિંદમમુનિ અને તેમની ભાર્યા મૃગમૃગીરૂપે મનુષ્યોની લજ્જા મૂકી રતિ કરતાં હતાં. મૃગ જાણી પાંડુએ તેમને બાણથી ભેદી નાંખ્યા. મરતાં -મરતાં પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને તપસ્વી કિંદમઋષિએ પાંડુને શાપ દીધો કે ''સર્વ પ્રાણીઓના હિત અને ઇપ્સિતકાલમાં તે મારી કામમોહિતની હિંસા કરી માટે હે મૂઢ! તારો પણ એવી જ અવસ્થામાં અંત આવશે.'' ઋષિના મરણ પછી દુઃખાંતે પાંડુએ વનમાં તપ કરી દેહ પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેની બે પત્નીઓ કુંતા અને માદ્રીએ પણ કામસુખ ત્યજી, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી તેની સાથે તપ કરવા વનમાં આવીને રહે છે. વસંતઋતુમાં વનમાં ફરતાં વનની લીલા જોઇ પાંડુના હૃદયમાં કામ ઉત્પન્ન થાય છે. માદ્રીએ તેની તરફ આવતા પાંડુને વાર્યા પણ પાંડુ કામને દાબી શક્યા નહિ. શાપનો ભય છોડી બળથી માદ્રીને ગ્રહણ કરે છે ત્યાં કાન્ત કાવ્યનો અંત લાવે છે.

આ કાવ્યની અનુભૂતિ વિશે રા.વી. પાઠક 'પૂર્વાલાપ'ના ઉપોદ્ઘાતમાં નોંધે છે કે ''માણસના જ્ઞાન માત્રમાં કંઇક એવી અપૂર્ણતા છે કે તે બરોબર જીવન વિગ્રહમાં પડ્યો હોય ત્યાં, કર્ણના શાસ્ત્રોની પેઠે, તેને કામ આપી શકતું નથી.''

પ્રસ્તુત કાવ્યમાં માનવી અને પ્રકૃતિ વચેનો સંઘર્ષ બતાવીને માનવીને પરાજય પામતો અને પ્રકૃતિનો વિજય થતો કવિએ બતાવ્યો છે. માનવીના આ પરાજયમાં માનવ પ્રાણીની કરુણતા રહેલી છે. વિશ્વની અન્યાયપૂર્ણ રચના વિશેનો કવિનો મહામંથન પ્રશ્ન આ કાવ્યના હાર્દમાં રહેલો છે. 'પ્રણયમાં જ સંપૂર્ણ સુખ હું સમજું પણ તે સુખી કરતાં દુઃખી વધારે કરે છે.' કવિની અંગત અનુભૂતિના આ ઉદ્‌ગારો આ કાવ્યમાં વર્ણવયેલી ઘટનામાં ઓતપ્રોત થયેલા છે.

★ **ચક્રવાકમિથુન :**

''આ ઐશ્વર્યે પ્રાણયસુખની, હાય ! આશા જ કેવી !''

આ પંક્તિમાં રહેલા પ્રણય નિરાશાના ધ્વનિને વ્યકત કરતું આ કાવ્ય કાન્તના શ્રેષ્ઠ ખંડકાવ્ય પૈકીનું એક ખંડકાવ્ય છે. 'વિધિ ક્રુર છે તે કોઇને ય સંપૂર્ણ સુખ ભોગવવા દેતી નથી' એવો ભાવ આ પંક્તિમાંથી ધ્વનિત થાય છે. કાવ્યમાં મનોહર પ્રકૃતિચિત્રો છે. ચક્રવકયુગલ જ પ્રકૃતિપાત્ર છે.

કાવ્યસૃષ્ટિમાં ચક્રવાક-ચક્રવાકીની એક આદર્શ પ્રેમી યુગલ તરીકે કલ્પના થઇ છે. પ્રણયજીવનની કરુણતા દર્શાવવા આ પ્રેમીયુગલને દેવયોગે રાત્રી વિયોગમાં વિતાવવી પડે છે. (જે પ્રણયજીવનના સુખ માટે ઉત્તમ અને સુયોગ્ય સમય છે.) સૂર્ય હોય ત્યાં સુધી જે તેમનો સહયોગ રહે છે. સૂર્યના છેલ્લા કિરણ સાથે તેમનો સહયોગ પણ અંધારામાં વિલીન થઇ જાય છે. રાત્રી પડતાં જ પરસ્પરને સાંભળી શકે તેટલે જ અંતરે બેસી, તેઓ આખી રાત એકબીજા માટે ઝૂરતાં, વિરહનો વિલાપ કર્યા કરે છે. સંપૂર્ણ પ્રણયતૃપ્તિમાં જ સુખ, જે માનવીની એક યુગ જૂની શાશ્વત ખોજ છે. તેમાંય વિધિ વિઘ્નરૂપ બને છે અને વિરહ ભોગવવો પડે છે.

પરિણામે આવી જ મનોવ્યથા જિંદગીભર ભોગવવા માનવીના ભાગ્યમાં લખાયેલ છે, એમ કાન્ત માને છે. નિયતિ અને વ્યક્તિ વચ્ચેના એ સંઘર્ષ અને માનવજીવનના અંતર્ગત કારુણ્યના પોતાના દર્શનને ઉપકારક માટે તે પક્ષીકથાનો ઉપયોગ કર્યો છે. એ જીવન કારુણ્યને નિવારવાના ઉપાય માટે ''ચાલો એવા સ્થલ મહિં, વસે સૂર્ય જેમાં સદૈવ.'' એ ચક્રવાકીના કથનમાં મૂકેલ વિચારબીજ કાન્તે આ કથનમાં ઉપસાવ્યું છે.

thesis (519)

આમ, આ સૃષ્ટિ અનેક અન્યાયો અને વિષમતાઓથી ભરેલી છે, તે કવિ ચિત્તને વ્યથિત કરી મૂકે છે, કાન્ત કાવ્યમાં ન્યાયી કે દયાળુ અધિષ્ઠાતા છે એમ માનવા તૈયાર નથી. તેઓ માને છે કે પ્રણયમાં જ સુખ રહેલું છે અને એ જ પ્રણય સુખી કરતાં દુઃખી વધારે કરે છે તેવી તેમની મનમુદ્રા અંકિત કરવા મથતાં જણાય છે. આમ, કાન્ત પોતાનો ઋજુ, સંવેદનશીલ મહાપ્રશ્ન ચક્રવાક યુગલની મનોવેદના અને પ્રણય વૈરાગ્ય દ્વારા વ્યક્ત કરે છે.

★ **અતિજ્ઞાન :**

'અતિજ્ઞાન'માં કવિ વિશ્વની અન્યાયપૂર્ણ રચના સાથે પ્રશ્ન ઉઠાવે છે કે આ શા માટે નિર્દોષ વ્યક્તિઓને દુઃખની યાતનામાંથી પસાર થવું પડે છે? એવા એક મહાપ્રશ્નને કેન્દ્રસ્થાને રાખી, કવિના મંથનશીલ ચિત્તને વલોવી કાવ્ય વિસ્તરે છે.

યુધિષ્ઠિરના નાનાભાઇ સહદેવની અતિવ્યાકુળ અને વેદનાઓથી ભરેલી મનઃસ્થિતિને આ કાવ્યમાં રજૂ કરે છે. સહદેવ ત્રિકાળજ્ઞાની હોવા છતાં, આવનારાં અનિષ્ટો વિશે કોઇને કહી શકતો નથી, ચેતવી શકતો નથી. તેના અતિજ્ઞાન ઉપર એક અંકુશ છે જયાં સુધી કોઇ તેને પૂછે નહીં ત્યાં સુધી તે કોઇને કશું જણાવી શકતો નથી. તેને એક બાજુ ભવિષ્યદર્શનનું જ્ઞાન છે અને બીજી બાજુ બંધુઓને બચાવી નહીં શકવાની લાચારી છે. આ બે વિરોધી અંતિમોની વચ્ચે તેનું મન સ્તબ્ધ બનેલું છે. તેની અસહ્ય વેદના આ કાવ્યમાં વ્યાપેલી છે.

સહદેવ જાણે છે કે દ્યુતમાં અમારો પરાજય નિશ્ચિત છે અને તેને પરિણામે દ્રૌપદીની માનહાની થવાની છે-

''નહીં શકુ હાય! બચાવી કોઇને
અશક્ત જેવો રહું બેસી રોઇને
ખરે દિસે દુઃખદ શાપ આ મને
નિહાળું છું ભૂત ભવિષ્ય જે કને!''

અહીં સ્વજનોને બચાવી નહી' શકે તે જાણવા છતાં નિયતિ સામે ટક્કર ઝીલવાનો સહદેવનો કોઇ પ્રયત્ન નથી. હાય, અશક્ત, રોઇને જેવા શબ્દો સહદેવની કાયરતાને પ્રગટ કરે છે. કાન્ત તરત જ-

thesis (520)

‘‘હા ધિક્ ! હા ધિક્ ! કૃતઘ્ની હું આમ મૌન ધરી રહું’’

ઉચ્ચારણો સાથે પરિસ્થિતિને વળાંક આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સહદેવ દ્રૌપદીને આલિંગન આપવા જાય છે પણ પછી તરત જ છૂટો પડી જાય છે. જેની માનહાની થવાની છે તેને બચાવી શકતો નથી તો તેને પ્રેમસ્પર્શ કરવાનો પણ અધિકાર નથી એમ તે મનોમન ઉચ્ચારે છે.

સહદેવના મનની વેદના અસહ્ય થઇ પડે છે. તેમાંથી મુક્ત થવા તે એક ઝેરી પદાર્થ પી જાય છે અને ઢળી પડે છે. દ્રૌપદી પણ તે જોઇ બેહોશ થઇ જાય છે.

કાવ્યના આરંભે પ્રકૃતિચિત્ર મૂક્યું છે. શૂન્યાવકાશ, ઝાંખી દિશાઓ અને તેની પછી આવતી ઘોર અને કરાલ રાત્રી આ પ્રકૃતિચિત્ર અનિષ્ટ ઘટનાઓનું સૂચન કરે છે. વર્ણનાત્મક, નાટ્યાત્મક અને રહસ્યપૂર્ણતાથી ઉઘડતા કાવ્યની પ્રથમ બે પંક્તિઓમાં અનુભવાતો કવિકર્મનો ચમત્કાર અત્યંત પ્રભાવશાળી છે.

કાવ્યનું શીર્ષક જ્ઞાનની અતિશયતા હાનિકારક છે, શાપરૂપ છે એ હકીકત તરફ અંગુલીનિર્દેશ કરે છે.

કાન્તની શૈલી સંક્ષિપ્ત છે, કાન્ત પાસે શબ્દોની કરકસરની કલા છે. ઔચિત્યપૂર્વક શબ્દો યોજીને પાત્ર, પરિસ્થિતિનું સુરેખ ચિત્ર ઉપસાવે છે. દેખાવમાં ઘાતક અને દુષ્ટ દૂર્યોધનનો દૂત, ઘોર અને કરાલરાત્રિ, દ્રૌપદીના કેશ હાથમાં રાખી તેના મુખચંદ્રને નિહાળતો સહદેવ, ઝેરી પદાર્થ ગટગટાવતો અને પ્યાલી છાતી પર જ રાખીને બેભાન થઇ જતો સહદેવ ઇત્યાદિ સંક્ષિપ્ત શૈલીમાં આલેખાયેલા વેધક શબ્દચિત્રો કાન્તની ચિત્ર નિર્માણ શક્તિના નિદર્શનો છે.

પ્રેમના આસ્વાદનું સુખ માણસ પૂરેપૂરું લઇ શકતો નથી એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરવામાં વિધિની યોજના નિમિત્ત બને છે ખરી, પરંતુ માનવીનું મન પણ કારણભૂત છે જે સહદેવના વ્યક્તિત્વમાંથી એના સ્વભાવમાંથી જન્મતી કરુણામાં વ્યક્ત થતી જોવા મળે છે. એ નિરૂપણ કરી કાન્તે સ્વકીયતા બતાવી છે.

ઉપર્યુક્ત ખંડકાવ્યોના પરિશિલનથી ખ્યાલ આવે છે કે કાન્તમાં વસ્તુનો ઔચિત્યપૂર્વક ઉપયોગ કરવાની આવડત અને તેમના કાવ્યોનું વસ્તુ અને ભાવનું અર્થવાહક શબ્દોથી, શ્લિષ્ટ અને સંવાદી રીતે પ્રમાણસર સંયોજનથી થતાં નિરૂપણમાં તેઓ સફળ પૂરવાર થયા છે.

thesis (521)

કથાવસ્તુનો ઉપાડ કાન્ત ચોટપૂર્વક કરે છે. વસ્તુને પ્રમાણસર ઉઠાવ આપતાં આપતાં તેને ઘટનાવેગે ક્રમશઃ પરાકાષ્ઠા સુધી લઇ જાય છે અને પછી કલાત્મક રીતે તેનું સમાપન કરે છે. તેમને પ્રસંગનું, પરિસ્થિતિનું કે મનોભાવોનું યથાર્થ અને સંક્ષેપમાં ચિત્રણ કરવાની ઘણી ફાવટ છે.

કાન્તના મોટાભાગના પાત્રો પરિસ્થિતિની સામે વિવશ થઇને બેસી ન રહેતાં, પણ પોતાના અંતઃકરણની પ્રેરણા લઇ ઝઝૂમતા બતાવ્યાં છે.

કાન્ત ખંડકાવ્યના કેન્દ્રમાં કોઇક રહસ્ય મૂકી તેને પાત્રોનો જીવનની એકાદ સૂચક પરિસ્થિતિમાં રજૂ કરે છે, એ પરિસ્થિતિને ખંડકાવ્યોમાં કલાત્મક રીતે નિરૂપે છે.

તેમના કાવ્યોની ભાષા તળપદી કે અતિશિષ્ટ હોય તો પણ તે અસ્વાભાવિક બનતી નથી. તેઓ અલંકારોની નૂતનતા અને સ્વાભાવિકતા માટે વર્ણસગાઇ, અનુપ્રાસ અને અર્થાલંકારોનો ઉત્તમ યથાવશ્યક રીતે ઉપયોગ કર્યો છે. તેમના ખંડકાવ્યોમાં છંદોની સુભગતા, લયની સંવાદિતા, પદ્યબંધની દ્રઢતા વગેરેમાં કાન્ત તેમની ઉત્તમ કલા રીતિના દર્શન કરાવે છે. કાન્ત ખંડકાવ્યોના સર્વાંગોમાં કવિ તરીકે સફળ પૂરવાર થાય છે.

અંતે, કાન્તનું સર્જન ભલે મહાકાવ્ય બની શકતું ન હોય પણ તેમનામાં મહાકાવ્યની અને મહાકવિની પ્રતિભા તો રહેલી જ છે.

★ **સંદર્ભ નોંધ :**

➟ કાન્તના કાવ્યો, સંપા. જાડેજા દિલાવરસિંહ, પુનર્મુદ્રણ, ઓગષ્ટ-૧૯૮૮, આદર્શ પ્રકાશન અમદાવાદ.

➟ અર્વાચીન કવિતા, સુંદરમ્, પુનઃમુદ્રણ, ઓક્ટો.-૨૦૦૪, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

➟ ખંડકાવ્ય સ્વરૂપ અને વિકાસ, મોદી ચિનુ, પ્રથમ આવૃત્તિ-૨૦૦૧, પાર્શ્વ પ્રકાશન, અમદાવાદ.

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

CHALLENGES IN IMPLEMENTATION OF STARTUP INDIA

PROF. K.C.THAKKAR
ASSOCIATE PROFESSOR
SHRI TRIKAMJIBHAI CHATWANI ARTS & J.V.GOKAL TRUST COMMERCE COLLEGE RADHANPUR

ABSTRACT:

Young Indians today have the conviction to venture out on their own and a conducive ecosystem lets them watch their ideas come to life. In today's environment we have more Startups and entrepreneurs than ever before and the movement is at the cusp of a revolution. However, many Startups do not reach their full potential due to limited guidance and access. The Government of India has taken various measures to improve the ease of doing business and is also building an exciting and enabling environment for these Start-up, with the launch of the "Start-up India" movement. The "Start-up India Hub" will be a key stakeholder in this vibrant ecosystem. With 4200 startups registered in India, India ranks 3rd globally.Indian startups draw $18 billion during 2010-15 including $9 billion in 2015 alone. This paper present Introduction of Startup India, Challenges, Impact and Conclusion.

KEY WORDS: Start up India, Stand up India, Challenges, Impact

INTRODUCTION:

Startup India Standup India was first mentioned by PM Narendra Modi on August 15, 2015 while addressing the nation on Independence Day. However the scheme was formally launched on January 16, 2016 in New Delhi by PM Modi. The scheme aims to push for Entrepreneurship in the country by providing enabling environment for the entrepreneurs. On the last Independence Day, Prime Minister Narendra Modi had introduced the Start-up India, Stand Up India' initiative.

As with any central government initiative, the success of a programme lies in its ability to percolate its benefits to the intended beneficiaries. In this case, the government will have to address all issues not just at the policy level, but ensure its implementation at the grassroots i.e. the Tier II, Tier III towns and subsequently at the village level.

PM rightly recognizes this fact and understands that this is the right time to bring in the government to define a conducive policy framework, backed by necessary financial and tax incentives, and nurture the creative and innovative potential of the youth. He also sees the downstream benefits of job creation in smaller towns and villages.

Towards this, the government plans to form a secretary level inter-ministerial panel comprising representatives from various ministries like biotechnology, science & technology, information technology etc, which will work in coordination with DIPP to evaluate proposals based on innovation and commercial potential.

PLANS FOR START-UPS:

- **Self-certification**: The start-ups will adopt self-certification to reduce the regulatory liabilities. The self-certification will apply to laws including payment of gratuity, labour contract, provident fund management, water and air pollution acts.
- **Start-up India hub**: An all-India hub will be created as a single contact point for start-up foundations in India, which will help the entrepreneurs to exchange knowledge and access financial aid.
- **Register through app**: An online portal, in the shape of a mobile application, will be launched to help start-up founders to easily register. The app is scheduled to be launched on April 1.
- **Patent protection**: A fast-track system for patent examination at lower costs is being conceptualised by the central government. The system will promote awareness and adoption of the Intellectual Property Rights (IPRs) by the start-up foundations.
- **Rs 10,000 crore fund**: The government will develop a fund with an initial corpus of Rs 2,500 crore and a total corpus of Rs 10,000 crore over four years, to support upcoming start-up enterprises. The Life Insurance Corporation of India will play a major role in developing this corpus. A committee of private professionals selected from the start-up industry will manage the fund.

- **National Credit Guarantee Trust Company**: A National Credit Guarantee Trust Company (NCGTC) is being conceptualised with a budget of Rs 500 crore per year for the next four years to support the flow of funds to start-ups.
- **No Capital Gains Tax**: At present, investments by venture capital funds are exempt from the Capital Gains Tax. The same policy is being implemented on primary-level investments in start-ups.
- **No Income Tax for three years**: Start-ups would not pay Income Tax for three years. This policy would revolutionise the pace with which start-ups would grow in the future.
- **Tax exemption for investments of higher value**: In case of an investment of higher value than the market price, it will be exempt from paying tax
- **Building entrepreneurs**: Innovation-related study plans for students in over 5 lakh schools. Besides, there will also be an annual incubator grand challenge to develop world class incubators.
- **Atal Innovation Mission**: The Atal Innovation Mission will be launched to boost innovation and encourage talented youths.
- **Setting up incubators**: A private-public partnership model is being considered for 35 new incubators and 31 innovation centres at national institutes.
- **Research parks**: The government plans to set up seven new research parks, including six in the Indian Institute of Technology campuses and one in the Indian Institute of Science campus, with an investment of Rs 100 crore each.
- **Entrepreneurship in biotechnology**: The government will further establish five new biotech clusters, 50 new bio incubators, 150 technology transfer offices and 20 bio-connect offices in the country.
- **Dedicated programmes in schools**: The government will introduce innovation-related programems for students in over 5 lakh schools.
- **Legal support**: A panel of facilitators will provide legal support and assistance in submitting patent applications and other official documents.
- **Rebate**: A rebate amount of 80 percent of the total value will be provided to the entrepreneurs on filing patent applications.
- **Easy rules**: Norms of public procurement and rules of trading have been simplified for the start-ups.

- **Faster exit**: If a start-up fails, the government will also assist the entrepreneurs to find suitable solutions for their problems. If they fail again, the government will provide an easy way out.

CURRENT STATISTICS FOR STARTUPS:

- With 4200 startups registered in India, India ranks 3rd globally.
- Indian startups draw $18 billion during 2010-15 including $9 billion in 2015 alone.
- Indian startups have been valued at more than a billion dollars.
- Increase in number of incubators: 80 in 2014, 110 in 2015; 50% outside Delhi, Bengaluru, and Mumbai.

CHALLENGES IN IMPLEMENTATION:

There are few things which are pre- requisite for successful implementation of the scheme. They are:

- Electricity
- Internet connectivity
- Roads
- Clean environment
- Corruption

- The absence of specific start-up laws and lack of exit options.
- Tough compliance laws that were framed keeping in mind traditional businesses have to be done away with in the case of start-ups and new laws have to be framed keeping in mind new-age businesses and its rapidly evolving technology.
- Start-up funding is based on risk taking and ability to understand the application and commercial potential of the proposed business. Lack of dedicated start-up capital funding without guarantors or collateral is a major hurdle today. Furthermore, the lack of risk taking ability by public sector banks is mainly on account of restrictions based on current laws. These need to be changed and banks given the freedom to fund a proposal once it has been approved by an expert panel, either within the bank or by a competent and approved outside agency.
- Most start-ups fail either due to lack of market acceptance, market entry timing, lack of suitable mentoring, or simply lack of adequate funding. Whatever the case,

the ratio of failures compared to success is skewed. Almost all successful entrepreneurs have tasted several failures before hitting a jackpot. Therefore, the government must factor in failure and ensure that an entrepreneur is not penalized for failing, but is encouraged to try again.

- Once a proposal is vetted and approved, easy funding on favourable terms must be made available based on the capital required to initiate the business and expand as per projections.
- Lack of government-sponsored physical incubators with the latest technology backbone is important for an ecosystem to develop. This along with mentors and subject matter experts that can assist first time entrepreneurs to handle the required paper work for establishing the business and guide the business to the next level of funding is essential.
- Lack of government experience at the Centre and state level in supporting tech-based entrepreneurs is yet another problem. The government needs to bring state governments on board to ensure that bureaucrats are trained to extend full support to young entrepreneurs and ensure they contribute to growing their business rather than act as a hindrance.
- A lot of talent exists in smaller towns and villages for basic need based innovation, as well as social innovation. At present, there is a complete lack of eco-system outside the larger metros, therefore, if Start-up India; Stand-up India has to succeed, it is important for the government to extend this new initiative at the grassroots level. And this will be no easy task as many government officials at the district and block levels still don’t know how to use the computer, let alone advise anyone on innovative entrepreneurship.
- The government has to identify officials at the Centre and state level, in coordination with state governments, and initiate an extensive and ongoing training program that will prepare these officials to be entrepreneur friendly and actually develop the skills required to provide support, as needed.

IMPACT OF THIS POLICY IN THE LONG RUN:

- This policy will encourage entrepreneurship.
- It will create new employment opportunities for the unemployed.

- It will also promote entrepreneurship among SC/ST and Women Entrepreneurs.
- It is expected to benefit at least 2.5 lakh borrowers.
- It will restrict the role of state and facilitate ease of doing business.

CONCLUSION:

As per the latest NASSCOM Start-up Report 2015, start-ups created 65,000 new jobs in 2014 and by 2020, the number is expected to touch 2,50,000. That's an ambitious plan and as of now, driven almost entirely by private sector initiative. If PM Modi succeeds in establishing a pro-active start-up eco-system as intentioned, then the potential for new job creation will be far greater than NASSCOM's projections.All inclusive action plan to boost such ventures that would boost employment generation and wealth creation. It is expected to benefit at least 2.5 lakh borrowers.It will restrict the role of state and facilitate ease of doing business.

REFERENCES:

- http://www.mapsofindia.com/my-india/government/start-up-india-stand-up-india-pm-modis-job-creation-drive
- http://gradestack.com/blogs/highlights-of-start-up-india-stand-up-india-scheme/
- http://startupindia.gov.in/actionplan.php
- http://indiatoday.intoday.in/education/story/start-up-india-stand-up-india/1/573128.html

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

અથર્વવેદીય લોકસંગ્રહની ભાવના

ડૉ.સમીરકુમાર કે. પ્રજાપતિ
શ્રી ત્રિકમજીભાઈ ચતવાણી આર્ટ્સ એન્ડ જે.વી.ગોકળ ટ્રસ્ટ કોમર્સ કોલેજ,
રાધનપુર

कर्मणैव हि संसिव्दिमास्थिता जनकादय : I

लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि II

વૈદિક લોકસંગ્રહની ઈમારત શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા રૂપી ઉપનિષદ્ यद्यदाचरिति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः I स यतप्रमाणं कुरुते लोकस्तदनु वर्तते IIવાક્યશીલા ઉપર આધારિત છે. એવું અથર્વવેદના પરિશીલનથી લાગે છે !

શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય ભગ.ગી (૩.૨૦) પરના ભાષ્યમાં લોકસંગ્રહનો અર્થ આપતાં કહે છે કે, “ લોકોને ઉલટા માર્ગે જનારી પ્રવૃત્તિમાંથી દૂર કરનારું જે કામ તે લોકસંગ્રહ : - ”

लोकस्योन्मार्गप्रवृत्तिनिवारणं लोकसंग्रह : I

ભગ.ગી.પરની ‘ તત્વવિવેચની હિન્દી ટીકા ’ તેની વ્યાપક વિભાવના આપતાં કહે છે કે “ સૃષ્ટિ - સંચાલનને સુરક્ષિત રાખવું, તેની વ્યવસ્થામાં કોઈ અવરોધ ન આવે તે રીતે સહાયક થવું અને વર્તવું વગેરે બાબતોને ‘ લોકસંગ્રહ ’ કહે છે. વિશેષ રીતે કહેતાં બધાં જ પ્રાણીઓના ભરણ - પોષણ અને રક્ષણનું દાયિત્વ મનુષ્ય પર છે, તેથી પોતાનાં વર્ણ, આશ્રમ, સ્વભાવ અને પરિસ્થિતી પ્રમાણે કર્તવ્યકર્મોનું યથાયોગ્ય આચરણ કરીને બીજા લોકોને પોતાના આદર્શોથી દુર્ગણ - દુરાચરણથી દૂર કરીને તેમના સ્વધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવા એ જ લોકસંગ્રહ છે. ”

વર્તમાન સામાજિક સ્થિતિમાં જ્યારે ઈર્ષ્યા - દ્રેષ, અકલ્યાણની ભાવના, સર્વભૂત પ્રત્યે વૈર - વૈમનસ્ય, હિંસા, આર્થિક અસમાનતા (ગરીબી), સંગઠનનો અભાવ, પરસ્પર પ્રતિકુળતા, ત્રાસવાદ, ભય, અસત્ય, દંભનું આચરણ, ચોરી, વ્યભિચાર, વ્યસન વગેરેને કારણે સજ્જન પુરુષોનું જીવવું મુશ્કેલ બને છે. જીવનમાં સુખ - શાંતિનો અભાવ અને સામાજિક અસમાનતાનું વાતાવરણ અનુભવાય છે. ત્યારે ગીતાની લોકસંગ્રાહક ભાવના જ ઉપયોગી નિવડી શકે આવું કાર્ય આદર્શ પુરુશ જ કરી શકે.

અથર્વવેદમાં પણ ગીતાની જેમ દુષ્ટોન્મૂવનરૂપી પવિત્ર કાર્ય માટે એક સક્ષમ પર્યુશની કલ્પના કરવામાં આવી છે. જેના માટે જરૂરી હતુ કે, તે પ્રજાનો મિત્ર યાનવાન, આદરણીય, અધિક તેજસ્વી તથા દુષ્ટોનો નાશ કરવાનો સામર્થ રાખનાર તથા શ્રૈષ્ઠ કર્મનો પ્રદાન કરનાર હોય !

रक्षोहणं वाजिनमा जिंधर्मि मित्रं - प्रथिष्टमुप यामि शर्म ।

आ जिव्धया मूर देवान्रभ्सव क्रव्यादों वुष्टावि धत्स्वासन् ॥

તત્કાલીન (અથર્વ.) સમાજમાં પ્રતિકુલ વ્યવહાર કરનાર સર્વ તત્વો દુષ્ટની શ્રેણીમાં આવે છે. તેઓ હિંસા, માંસ ભક્ષણ, રક્તપાન, ગૌહીસા, (વધ), અસત્ય ભાષણ, ગાળોનો પ્રયોગ તથા કપટનો આશ્રય લેતા હતા. (અહીં એકાદ મંત્ર દ્રષ્ટવ્ય છે.) :

यः पौरुषयेण क्रविषा समङ्ते यो अरव्येन पशुनां यातु धानः ।

यो अध्नयाया भरति क्षीरमग्ने तेषां शीर्षाणि ईरसापि वृश्व ॥

આવાં દુષ્ટ તત્વોના દુર્ગુણો તથા એમનાં કાર્યોથી સમાજમાં આવનાર દુષ્પરિણામોને ધ્યાનમાં રાખી અથર્વવેદમાં એમને સમાજમાંથી દૂર કરવા કામના કરવામાં આવ્યા છે. સાથે જ એ પણ પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. કે દુષ્ટોથી સુરક્ષિત રહે તથા એમનાં દુષ્કૃત્ય સમાપ્ત થઈ જાય :

नृचक्षा रक्षःपरि वश्य विक्षु तस्य त्रीणि प्रति शृणीद्यग्रा ।

तस्याग्रे पृष्ठीर्हरसा शृणीहि त्रेधा मूलं यातु धानस्य वृश्चं ॥

આનાથી બોધગમ્ય બાબત એ છે કે ‘ સમાજમાં રહેતા દરેક વ્યક્તિએ એ પ્રકારનો વ્યવહાર કે આચરણ કરવું જોઈએ કે જેનાથી મનુષ્યના સુરક્ષિત રહે. ’ સ્વ ની અપેક્ષાએ ‘ પર ’ ની અને વ્યષ્ટિ કરતાં સમષ્ટિની ભાવના પ્રધાન રહે. સમગ્ર સમાજ જેનાથી લાભાન્વિત થાય. આદર્શ વ્યક્તિથી સમાજન સંરચના, જેમાં શાન્ત અને સુખમય વાતાવરણનું પ્રધાન્ય હોય. એટલું જ નહીં નિર્ભય તથા ઉન્મુક્ત વાતાવરણમાં વ્યક્તિ અને સમાજનો સર્વાંગીણ વિકાસ થાય : જે માનવ જીવનનું પ્રમુખ લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. આ માટે સત્યની પ્રતિષ્ઠા, પરોપકાર - પરાયણતા, લોકમંગલકારી પવિત્ર ભાવના સદ્દશ સત્યગુણી વૃત્તિનો સમાવેશ થઈ શકે !

આથી લોકસંગ્રહની ભાવના આદર્શ વ્યક્તિત્વથી જ સંપન્ન થઈ શકે, સમાજ દૃઢ તેમજ સ્થિર રહી શકે.

પ્રથમ તો આવી લોકસંગ્રહની ભાવનાના મૂળમાં માનવ - મન, માનવે રણ કલ્યાણેચ્છા પ્રધાન હોવી જોઈએ. મનુષ્યની નિઃસ્વાર્થ ભાવના તેની ચિત્તવૃતિને શરદ તથા હૃદયને વિશાળ બનાવે છે. પરાર્થ જીવન જ ચિત્તના અને હૃદયને મહાન બનાવે છે. પોતાની ઈચ્છાઓને શુદ્ધ વિશ્વમાં આવે તો ખરાબ કર્મો ક્યારેય ન થઈ શકે. અથર્વવેદ આ પ્રકારે વ્યાપક વિચાર દૃષ્ટિ રજુ કરતાં કહ્યું કે, તમે પોતાના ચિત્તમાં બીજાઓ માટે ભલુ થાઓ એવી ઈચ્છાઓ ઉત્પન્ન કરો. આવા વિચાર અને ઈચ્છાઓથી બીજાનું ભલું કરવાનાં કામોમાં અનાપાસ પ્રવૃત થઈ શકશો. મન જેવું વિચારીને તેવી જ ઈચ્છા કરશે, જેવી ઈચ્છા જેવું જ કર્મ કરશે. આથી શુદ્ધ અને પવિત્ર ઈચ્છાઓથી જ કાર્ય પણ શુદ્ધ અને પવિત્ર થઈ શકે છે. જેમ કે -

स्वस्ति मात्र उत पित्रे नो अस्तु स्वस्ति गोभ्यो जगते पुरुषेम्य : ा

विश्वं सुभूतं सुविदत्रंनो अस्तु ज्योगेव दॅशेम सूर्यम् ाा

અથર્વવેદકાલીન સમાજમાં પાપ - પુણ્ય, નરક - સ્વર્ગની કલ્પનાની માયા સમાજને સુવ્યવસ્થિત અને ઉન્નતિશીલ બનાવવાની ભાવના - વ્યાપક હતી. સમાજમાં સંગઠિત અને પરસ્પર અનુકુળતાથી સાથે રહેવું તથા સત્ય બોલવું એ પુણ્ય છે. એમ માનવામાં આવતું.

समाचीनुष्वानुसंप्रयाह्यग्रे पथः कल्पय देवयानान् ा

अेतैः सुकृतैरनुगच्छेम यज्ञं नाके तिष्ठन्तममधि सप्तरश्मौ ाा

એ જ રીતે શુભ સંકલ્પ યુક્ત મનથી પૃથ્વીની રક્ષા કરવાથી તથા શ્રેષ્ઠ પરાક્રમી થવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

.... उब्जैनां महते वीर्याव्य ा .... ईयं मही प्रति गृह्जातु चर्म पृथिवी देवी सुमनस्यमाना ा अर्थ गच्छेम सुकृतस्य लोकम् ाा

અહીં વિશ્વ એક્તા, વિશ્વ શાન્તિ અને વિશ્વ - કલ્યાણનો પરમ સંદેશ આમાંથી ધ્વનિત થાય છે. ભારતીય વૈદિક ધર્મની દૃષ્ટિ હંમેશા સમાનતા અને માનવ કલ્યાણની રહી છે. માનવ -

સમાજનું હિત કરનારું કામ તો સમૂહયજ્ઞથી જ થાય. અહીં સત્ય બોલવું - આવી ભાવના દંભ અને ઔપચારિક્તાનો પડદો ચીરી નાખે છે. આવી સત્ય સ્વરૂપ મધુરવાણીથી માનવ - માનવ વચ્ચે ભાવાત્મક એકતા જન્મે છે. અથર્વ માધુર્યની પ્રાપ્તિ માટે દૃઢ - શક્તિ કે દૃઢ - સંકલ્પનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ એમ માને છે.

जिह्वाया अग्रे मधु मे जिह्वामूले मधूलकम् ।
ममेदन क्रतावसो मम चिक्षमुपायसि ॥

પરંતુ રૂપ એ વ્યક્તિમાં અને સમાજમાં રહેલી ઉધઈ છે. માણસ આ વિકાસના નથી કશી શક્તો. પરંતુ બીજાના દ્રેષમાં સતત પ્રયત્નશીલ વ્યક્તિ સમાજ માટે દ્રેષ સ્વરૂપ બની રહે છે. તત્કાલીન ત્યારબાદ પ્રાપ્ત ગણતી નથી. એ સમયે કેવળ દૃષ્ટ વ્યક્તિઓથી જ દ્રેષ કરવામાં આવતો નથી.

ईन्द्रसोमा समधशंसमभ्यद्रधं तपुर्ययस्तु चरुरग्रिमां ईव ।
ब्रलद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमी दिने ॥

દ્વેષ કરનાર વ્યક્તિને સમાજમાં આદરની દૃષ્ટીથી જોવામાં આવતો નથી. સર્વત્ર એના નાશ તેમજ સહીતની જ કામના કરવામાં આવતી. દ્વેષભાવના અધોગતિની હેતુ માનવામાં આવતી નથી.

प्रियं प्रियाणां कृणवास तमस्ते यन्तु यतमे द्विषन्ति ।
धेनुश्नड्वान् वयोवय आयदेव षौरुषेयमयमृत्युं नुदन्तु ॥

આમ તાત્કાલીન સમાજ દ્વેષભાવનાના ઉન્મૂલન માટે સદૈવ પ્રયત્ન શીલ રહી સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસનું હિત જ ઈચ્છતો હતો. મનુષ્યનું ઉર્ધ્વીકરણ એ જ માનવ માનવ વચ્ચેની મનીષા હતી.

આથી તો અથર્વવેદ સર્વભૂતમૈત્રીને પ્રાધાન્ય આપે છે. સર્વભૂતમૈત્રી ત્યારે જ સંભવ બને, જ્યારે મનુષ્ય બીજાનો અપકાર નહી. પરંતુ ઉપરકાર કરે ગીતા એ પણ નિવેર્ઃ सर्वभूतेषुं (૧૧/૧૫), आत्मापम्येन सर्वत्र समं पश्यति, अद्वेषटा सर्वभूतानां मैत्र : करुण अेव च, समः सर्वेषु भूतेषु જેવા વાક્યોથી સર્વ પ્રાણીજગત માટે કરુણા અને પ્રેમનો ભાવ વયક્ત કર્યો છે. અથર્વ પણ શુદ્ર સહિત ચારેય વર્ણ, સમગ્ર પ્રાણીઓ પ્રત્યે પ્રેમભાવ પ્રદર્શિત કરતાં

બે ઈચ્છાઓ પ્રગટ કરે છે. :- (૧) હું બધા વર્ણોનો પ્યારો બનું અને (૨) હું બધાં પ્રાણીઓનો પ્યારો બનું :

प्रियं मा कृणु देवेषुं प्रियं राजसु मा कृणु ।

प्रीयं सर्वस्य पश्यत उत शूद्र उतार्ये ।।

આમ વેદ શુદ્રો પ્રત્યે પણ કોઈ ધૃણાનો ભાવ પ્રગટ ન કરીને સમતા સમાનતાનો ભાવ પ્રગટ કરી લોક કલ્યાણ અને લોકસંગ્રહની ભાવનાને ઉજાગર કરે છે.

સર્વના પ્રિય બની રહેવા અથર્વવેદ કારે કર્તવ્યશાસ્ત્રની મર્યાદાઓનો વિમર્શ વ્યક્ત કર્યો છે. એ મુજબ આવી મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરવું, જેને વેદ પાપ સમજે છે અને ઉલ્લંઘન ન કરવું તે સત્કર્તવ્ય કે ધર્મ સમજે છે. મનુષ્ય પોતાનું કર્તવ્યકર્મ કરે તે જ સાચી લોકસંગ્રહની ભાવના, ગીતામાં કૃષ્ણે આ બાબતને સમજાવતાં કહ્યું છે કે, મનુષ્ય કર્તવ્યકર્મ ન કરે તો, તેના માર્ગને અનુસરનાર હાનિ પહોંચાડનાર નાટ-ભ્રષ્ટ કરનાર તથા સંકરમણાના નિમિત બની સમગ્ર પ્રજાનું નષ્ટ કરનાર બને છે.

यदि धिहं न वर्तेयं मातु कर्मङ्येतत्रीत ।

संचार पात्व कर्ता स्यामयामिमा प्रजार्वा ।।

કર્તવ્યકર્મમાં પણ કેટલીક મર્યાદાઓ આવશ્યક છે. આથી અથર્વવેદકાર પણ વેદમાં બતાવેલી મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન ન કરે તેવો સંદેશ આદર્શ પુરુષને આપતાં કહે છે :

सप्त मर्यादाः कवच स्तत क्षुस्तासामिदे कामभ्यंहुरोडगात् ।

आयोर्ह स्कम्भ उपमस्य नीडे पथां विसर्गे धरणेषु तस्यौ ।।

આ સાત મર્યાદાઓ આ પ્રમાણે છે : (૧) स्तेय - ચોરી (૨) तल्यारोहवा - વ્યભિચાર (૩) ब्रलहत्या - नास्तिक्ता (૪) भ्रुणहत्या - ગર્ભપાત (૫) सुरापान - મદિરાપાન (૬) दुस्टस्य कर्मणः पुनः पुनः सेवा - દુષ્ટ કર્મનું વારંવાર સેવન. (૭) पातकेडनृतोद्यम् - પાપ કર્યા પછી એને છુપાવવા જૂઠું બોલવું.

વર્તમાન સમયમાં પણ ઉપયુર્કત અધમ કૃત્યો ખૂબ જ વ્યાપક બન્યાં છે. આ માટે વિશ્વના પ્રત્યેક રાષ્ટ્રોએ વિવિધ દંડની જોગવાઈઓ પણ કરી છે. તે સર્વજ્ઞાન છે. આ કૃત્યોથી રાષ્ટ્રનું, સમાજનું અને વ્યક્તિનું નૈતિક અધઃપતન નિશ્ચિત હોવાથી અથર્વવેદકાર આવાં

કૃત્યોથી અટકવાનો સંદેશ આપી લોકસંગ્રહ ભાવના ઉજાગર કરવાનો સ્પષ્ટ બોધ આપે છે. પરંતુ આવી સાથે વૈદિકકાલીન ઉમદા ભાવનાના દર્શન તો ત્યાં થાય છે કે દુશચારીને પણ સમાજમાંથી બહિષ્કૃત કરવામાં ન આવતો. જો દુરાચારી વ્યક્તિ દુરાચારને ત્યજવા પ્રયત્ન શીલ રહે તો સમાજ તેને સ્વીકારવા તૈયાર રહેતો હતો. કારણ કે, દુરાચાર ત્યજવાને કારણે વ્યક્તિ ફરી સમાજ માટે ઉપયોગી બની શકે. એવો માનવતાવાદી અભિગમ રાખવામાં આવતો.

प्र पदोडव नेनिग्धि दुश्चरितं यच्चाचार शुद्धै : शकैरा क्रमतां प्रजानन् ।

तीत्यां तमांसि बहुधा विपश्यन्नजो नाकमा क्रमतां तृतीयम् ॥

માનવ સમાજ ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ રૂપી ચતુર્વિધ પુરુષાર્થોના પાયા ઉપર રચાયેલો છે. માનવ સમાજની દૈહિક અને માનસિક સમસ્યાઓના મૂળમાં અર્થ અને કામ રહેલા છે. આ પૈકી આર્થિક સમસ્યાના સમાધાનમાં દાન એ સમાજના કલ્યાણ રૂપ ઉત્તમ માધ્યમ મનાય છે. દાન - ધર્મનો ખ્યાલ વ્યાપક જનસમાજમાં દ્ઢ કરવા વેદોનો ફાળો નોંધપાત્ર છે. મનુના કથાનાનુસાર સત્ય મેતા - દ્વાપર તેમજ કલિયુગના પ્રમુખ તત્વો ક્રમશઃ જ્ઞાન યજ્ઞ તેમજ ધન છે.

तपः परं कृतयुगे मेतायां ज्ञानमुच्चते ।

द्वापरं यज्ञमेकहु दानमेकं कलियुगे ॥

ગરીબ નિવાન વચ્ચેની મતરેખા ઓછી કરી માનવ - માનવ વચ્ચે આશ્ચર્ય ની સાથે સામાજિક - સમાનતા વ્યાપે એ જરૂરી છે. આથી આથી કહે છે સંસારમાં દાનવી પ્રવૃત્તિઓ જાગ્રત રહે :-

ससन्तु त्या अरातयो बोधन्तु शूर रातयः ।

વાસ્તવમાં વૈદિક સંસ્કૃતિ તથા તેમજ ત્યાગ પર ભાર આપેછે. બધા મનુષ્યોમાં સમાનતાનો સંદેશ આપે છે. સંપૂર્ણ સૃષ્ટિ પરસ્પર આદાન - પ્રાદાનના ક્રમથી જ ચાલે છે. આથી સમાજમાં સંતુલન બનાવી રાખવા માટે પરસ્પર હળી - મળી વહેંચીને ખાવું જોઈએ. આથી અથર્વ. માં કહ્યું છે કે ' તે સો હાથોથી કમાણી કરે, પરંતુ હજાર હાથોથી દાન કરે, એનાથી એની સંપત્તિ ક્યારેય ક્ષીણ નહી થાય પરંતુ વૃદ્ધિ પામતી રહેશે. ' –

शतहस्त समाहर सहस्रहस्त संकिर ।

कृतस्थ कार्यस्थ चेह स्कार्ति समावह ॥

આવો મનુષ્ય સમાજ માટે આદર્શ, લોકસંગ્રાહક અને પ્રશંસક બને છે :
न दुष्टुतिर्द्रविणोदेषु शस्यते ।

મનુષ્યને સામાજિક અને આર્થિક ઉન્નતી માટે ધનદાનનથી તો આવશ્યકતા રહે જ છે, પરંતુ આધ્યાત્મિક ઉન્નતી અને સાથે સંસારિક ભૌતિક ઉન્નતી (સમજણ) માટે શિક્ષાદાનની પણ એટલી જ આવશ્યકતા રહે છે. આ કાર્ય ધનવાન તો કરી શકે, પરંતુ વિશેષ રીતે તો બુદ્ધિનિષ્ઠ શિક્ષાવિદ જ કરી શકે. આથી અથર્વ. બુદ્ધિમાન અને સંયમી વિદ્યાર્થી માટે શિક્ષાદાન અને ધનદાન કરવાની ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરે છે.

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे ।

चरहं गोपतिः स्थाम् ॥

આમ ધનદાનની સાથે શિક્ષાદાન પામેલો ધાગ જ જગત કલ્યાણ ની ભાવનાને ઉજાગર કરી શકે !

આમ ભગ.ગી. ના આદર્શપુરુષની જેમ અથર્વવેદ માં પણ અનિષ્ટ દુષ્ટ તત્વોને દૂર કરી વૈયક્તાથી લઈ આધ્યાત્મિક ઉન્નતી માટે મનુષ્ય કર્તવ્યકર્મો કરતા રહે, પરોપકાર અને કલ્યાણની ભાવના ઉજાગર કરી ' વૈષ્ણવ જન તો તેને જ કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે ' સ્વરૂપ લોકસંગ્રહની ભાવના વર્તમાનમાં પુરી બની રહે એવી પ્રાર્થના અને બોધ ગમ્ય સંદેશ સતત પ્રવાહીત થયો છે.

પાદટીપ :-

૧. શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા, ૩/૨૦

૨. એજન, ૩/૨૧

૩. અનુ. ગૌતમ પટેલ, સંખા, નીલમ પટેલ, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (શ્રી શંકરભાષ્યસહિત), આદિ શંકરાચાર્ય ગ્રંથાવલી, ભાગ - ૩, પ્રકા. સંસ્કૃત સેવા સમિતિ, અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ - ૨૦૦૪, પાન નં. ૫૧.

૪. ટી. જય દયાલ ગોયન્દકા, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (તત્વવિવેચની હિન્દી ટીકા નો ગુજરાતી અનુવાદ), ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુર, દ્રિતીય આવૃત્તિ - ૨૦૦૨, પાન નં. ૧૮૧.

૫. तथा द्रष्टव्यं, अथर्ववेद, ८/३/३, ९, २०, २९ - २६ I

૬. तथा द्रष्टव्य, तदेव. ८/३/१२-१४, १६, २१-२२, २४-२९ I

૭. એજન, અહીં મંત્ર - ૧ થી ૨૧ સુધી દુષ્ટો અને તેમના નાશની જ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

૮. तथा द्रष्ट्रव्य, तदेव, १ I ३४ I ३ I

૯. भग.गी.३ I २३ - २४ I

૧૦. म.म.पं.श्रीपाद दामोदर सातवलेकर, अथर्ववेद का सुबोध भाष्य, द्धितीय भाग, स्वाध्याय मंडल, किल्ला पाटडी, जि.वलसाड, इ.स.२०००, काण्ड-९/१/६ का भाष्य, पृ.१९ I

૧૧.मनुस्मृति - १ I ८६ I

૧૨. પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખમા કૌંસમાં આપેલ મંત્ર સંખયા અર્થર્વવેદની છે.

★ શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાલા આર્ટ્સ કોલેજ, પાટણ દ્વારા Vedic Literature Present Perspectiveવિષયાન્તર્ગત તા.૧૧મી ફેબ્રુ-૨૦૧૭ ના રોજ આયોજીત એક દિવસીય રાષ્ટ્રીય સેમીનારમાં પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખ.

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

Total Quality Management in Higher Education: A Journey towards Qualitative Excellence and Sustenance

DR. REJI GEORGE
ASSOCIATE PROFESSOR & HEAD
SHRI TRIKAMJIBHAI CHATWANI ARTS & J.V.GOKAL TRUST COMMERCE COLLEGE
RADHANPUR

Abstract

In order to have a sustainable development in higher education, it is very much essential to have Total Quality Management policy. Total Quality Management provides quality assurance and develops it in all the facets of higher education. The concept of Total Quality Management has been adopted by many of the multinational companies and industries. However, gradually, in today's world of competition Higher Education Institutions with high qualitative education and reputation are adopting this TQM policy for quality education and management. The present paper deals with concept of TQM and its relevance in Higher education in today's world of competition. The paper also talks about the need of TQM in higher education and its role in quality assurance in various facets of education. TQM culture is something that has to be inculcated and incorporated. It does not mean imposition or compulsion, but it means developing a culture of quality management at micro level in the functioning of the institution. Total Quality Management is an approach, mindset, an attitude and a method of continuous improvement sustaining high quality standards. It aspires for a permanent qualitative change in an institution's focus on students and the expediency to the long term quality improvement. The present paper explores the possibilities of TQM in higher education. It also aims at improving the quality of courses, input and connections with teaching learning aspects. To be precise TQM is user centric and speaks for the degree of '*excellence'* by which we quench the thirst for quality education.

Keywords: TQM (Total Quality Management), continuous improvement, quality, values, excellence.

Introduction:

Total Quality Management incorporates quality assurance, and extends and develops it. TQM is about creating a quality culture where the aim of every member is to delight their customers and where the structure of their organization allows them to do so. Here the customer is sovereign. This approach has been popularized by Peters and Waterman in In Search of Excellence. Many companies, such as Marks & Spencer. British Airways and Saintsbury have been pursuing this approach for a number of years. It is about providing the customer expectations which are thought to be short-term & fickle. Thus the changing tastes, needs and wants. TQM is not an imposition. It cannot be done to you or for you. For TQM to work an institution must itself want to introduce it. It is not inspection. It is about always trying to do things right first time and every time, rather than occasionally checking if they have gone wrong. TQM is not about working to someone else's agenda. The 'total' in TQM dictates that everything and everybody in the organization is involved in the enterprise of continuous improvement. The 'management' in TQM likewise means everyone, because everyone in the institution, whatever their status, position or role, is the manager of their own responsibilities. It is both a mind set and a set of practical activity an attitude of mind as well as a method of promoting continuous improvement. It is a practical & strategic approach to function an organization which focuses on the needs of its customers and clients. It seeks a permanent shift in an institution's focus on the needs of its customers expediency to the long term quality improvement. Constant innovation improvement : "Kaizen" - means step - by -- step improvement. TQM requires a change of attitudes & working methods, a change in the way in which institutions are managed and led. Two things to work.

1. A suitable environment to work.

2. Encouragement and recognition of their successes & achievements.

The key to successful TQM culture is an effective internal / external customer - supplier chain. In education, it changes the usual set of relationships to one with a clear customer focus. Education is about people learning. If TQM is to have relevance in education, it needs to address the quality of .the learner's experience - the prime activity - learning. Miller Dower and Inniss make the same point in Improving Quality in Further Education. The use of TQM principles begins in the classroom with

the teachers establishing their 'mission' - which provides a sense of direction & purpose and which also acts as a unifying factor, criteria for decision making. It articulates values, ensures consistency of purpose, defines customers, characterizes the organization to its community & provides challenge & motivation. Form this, negotiation might take place about how the two parties will seek to achieve the mission - the styles of learning & teaching and the resources they require.

a) Establishment of a quality steering Committee

b) Strong feedback loop - for quality assurance

TQM is concerned with people, system & culture. There are some barriers to be overcome when introducing TQM :

1. Cultures are conservative, homeostasis is the norm
2. Most staff are most comfortable with what they know and understand
3. Strategic plan - institution's mission
4. Trust - senior management

It is (MBWA) management by walking about - where the leader has to visualize and understand the feeling of the frontline & processes of institution because total quality culture has shared values, commitment to always getting right, open and explicit communication, time for team work,training in quality, total involvement and sensitivity to others need. In educational institutions the focus is on the customers wants i.e. the learners, who are external customers and the staff members who are internal customers. The stakeholders are parents, governors, employers or government and the society as a whole. The institution should clearly define the nature of service it would provide to its customers. It should maintain an excellent and incessant dialog with them. While the major focus must be on external customers i.e. learners, it is important to remember that everyone working in the institution provides service to his colleagues. TQM staff members are the internal customers. Poor internal relationships prevent an institution working properly and in the end it is the external customers who suffer. There should be proper coordination in the components of the TQM i.e. structures, processes, customers, team, leadership and values. Total quality

management in higher education means improving quality of courses, input, instructional processes, resources, management processes and structures as well as student support services, output and linkages with world of work and other organizations. On the basis of the analysis of the initiatives taken by the universities such as Virginia Commonwealth University, South Bank University and Aston University, P.K.Tulsi has suggested the following approach for total quality management : Identifying Customers Needs; Specifying quality standards; Benchmarking; Identifying gaps in the existing system; Planning for improvement; Implementation of improvement plans; Monitoring and Evaluating, and Modification of plans; Implementation of total quality management in higher education requires deep commitments; full involvement of people; top management support, fair reward and recognition policies and training of concerned people in the concept; tools and techniques of total quality management. While Crawford has visualized the following stages in the implementation of TQM: Mission to be compatible with its vision; Objectives to be transformed into specific attainable, measurable goals; Goals motivating individuals and offering a payoff to the institution; Plans to bring together human, physical and financial resources; Resources that permit implementation of the plans.

References:

1. Craw Ford, F. Total Quality Management, Occasional Paper . London: C V P, 1994. P. 8.

2. Malhotra, M.M. Quality Improvement in Technical Education a Training in MM Malhotra(ed)Collections of Paper on Excellence in Technical Education. Chandigarh: Technical Teachers Training Institute.1993.

3. Udpa, SR. Quality Circles: Progress Through Participation. New Delhi: TataMcGraw- Hill Publishing Co, 1992.

4. Kumar Ravidra.Improving Quality of Higher Education, University News ,Vol.42 No.18, AIU, New Delhi.

5. Sareen Sandeep.Quality Management.New Delhi:Ivy Publishing House,2001.

ISSN: 2457-0273
(Online)
RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

M WALLET: CURRENT SCENARIO IN INDIA

DR. CHIRAG V. RAVAL
ADHYAPAK SAHAYAK
SHRI TRIKAMJIBHAI CHATWANI ARTS & J.V.GOKAL TRUST COMMERCE COLLEGE RADHANPUR

ABSTRACT:

The e-commerce market in India is growing at a rapid pace, as a result of growing smartphone and internet penetration. E-Commerce companies are making strategic acquisitions to expand their market presence, enter newer markets and niche segments.Also, few e-commerce companies operate only through mobile application and do not have web presence, which require only m-payment.Over the past few years, India has emerged as one of the largest economies in the world; and it is set to emerge as the world's fastest-growing major economy in couple of years ahead of China, as per the recent report by the World Bank.The paper deals with Introduction, objectives of study, results, findings, suggestion and conclusion. Mobile Payments are the backbone of an e-commerce industry.

KEYWORDS: M Wallet, Mobile, Banking, India

INTRODUCTION

The m-wallet has appeared as a shining star in the horizon of Indian non-cash transactions. The growth of the m-wallet segment can be attributed to the conjunction of rising smartphone usage and internet penetration in the nation. Also, demonetization in India has proved a lucrative opportunity for m-wallet players in the country. The m-wallet companies are flooded with millions of transactions and double the number of users. The average wallet spend for retail which was about INR 500-700 prior to demonetization move, is expected to increase to INR 2,000-10,000.

M-payments have been available in India since 2010; and are majorly driven by the increase in smartphone and tablet users, low mobile tariffs, affordable handsets, and penetration of the internet. However, trust and security issues have remained

as the major roadblocks for the industry.The Indian Mobile Payment market can be segmented into three categories: Mobile Banking, Mobile POS and Mobile Wallet.

Mobile wallet allows its users to save their money in their m-wallet account like they save in the bank account, and at the time of transaction they can simply log into their m-wallet account and pay the desired amount. They do not have to enter their card details every time they make a transaction, rather they only have to enter their m-wallet ID and password. This service has made the online and offline transactions easy and hassle free in addition to saving time.

The m-wallet market can be segmented into three broad services: Money Transfers, Recharge, and Others. During the period FY 2017, the Money Transfer segment, which includes money transfers from bank to wallet, wallet to wallet and wallet to bank, is estimated as the largest segment of Indian m-wallet market with around 38% share, followed by Recharge and Bills Payments for mobile phones, DTH, landline, etc.

With more than 1 Billion1 mobile subscribers, India has a promising potential for internet on mobile, and the same is expected for payments and business transactions on mobile.The improvement in India’s economic fundamentals has accelerated in the year 2015 with the combined impact of strong government reforms, RBI’s inflation focus supported by benign global commodity prices. The size of the Indian economy was estimated at US$ 2.07 Trillion (INR 132.7 Trillion) for the year 2015, compared to US$ 2.04 Trillion (INR 124.5 Trillion) in 2014.

Number of Commercial Banks rises to 152 in the year 2015, as against 151 in 2014, registering an increase after 2 years. As regards to broadband subscribers, the Central Government had revised the definition of Broadband in July 2013. According to revised definition of broadband, the numbers of broadband subscribers have increased to 99.2 Million in 2015 as compared to 15 Million subscribers in the year 2013 (as per prerevised definition).

There is a tremendous interest among Indian policy makers, academicians and commercial enterprisesto explore the possibility of moving towards acashless economy. However, cash still continues toremain the predominant form of transaction. Beforedemonetization move in November 2016, cashaccounted for 96% of the monetary transactions inthe country. The move primarily aims to curb theblack money in the economy and making it a “cashlesseconomy”.

All the transactions would be done through cheques, debit & credit cards, m-wallet etc., which will curb the corruption in the country. Also, demonization drive by Prime Minister “Mr. Narendra Modi” will not only be fruitful for m-wallet companies, but it is also beneficial for debit and credit card offering banks as well. This will lead to lower lending rates and increased supply of money in an economy. The non-cash payment instruments in India include debit card, credit card, cheques, and money transfer through NEFT, RTGS, and CCIL.

The Reserve Bank of India is also working towards making India a cashless economy, and to bring in accountability and transparency in each financial transaction. Therefore, m-wallet is gaining importance with the growth of e-commerce industry. Almost all the e-tailing players in Indian context have tied up with one or more m-wallet companies to attract customers with huge discounts and cashbacks, when paying through these wallets. However, COD or Cash-On-Delivery is still a pertinent part of the e-tailing business. Therefore, both the e-commerce companies as well as m-wallet companies.

OBJECTIVES OF THE STUDY:

- To identify non cash payment transactions type
- To know uses of e wallets in India
- To recognize preferences of youth for payments and uses of smart phones in India.
- To distinguish leading m wallet players in India

RESEARCH DESIGN: Descriptive type of research

SOURCES OF DATA

The secondary sources have been used in the above research paper along with different research paper, books, journals published on the topic and literature.

RESULTS:

Breakup of Non-Cash Payment Transaction Value by Type of Transaction (%), FY 2017

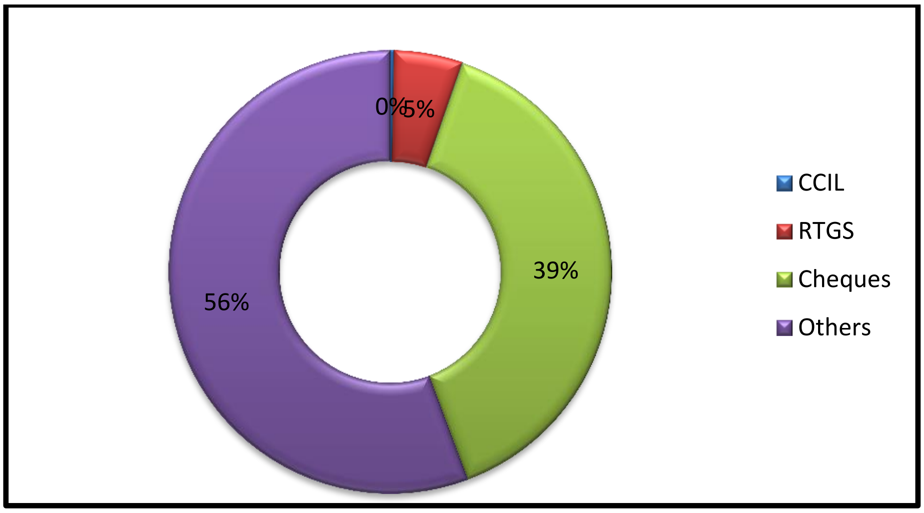

Source: RNCOS, ASSOCHAM
Note: Others include NEFT, Mobile Banking and Prepaid Instrument

Breakup of Non-Cash Payment Transaction Volume by Type of Transaction (%), FY 2017

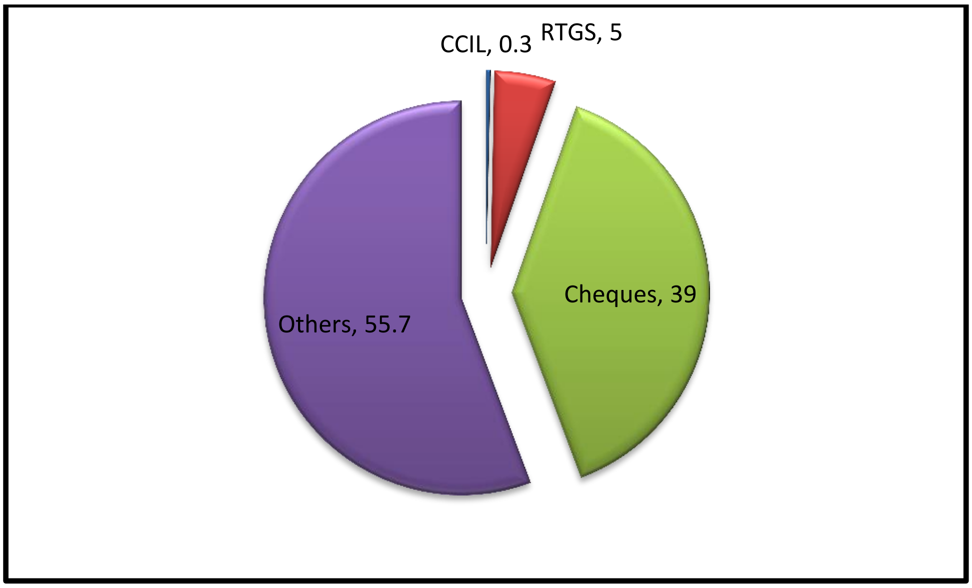

Source: RNCOS, ASSOCHAM
Note: Others include NEFT, Mobile Banking and Prepaid Instrument

Transaction Volume of Mobile Payment (Billion), FY 2016 to FY 2022

Sr. No.	Financial Year	Volume (Billion)
1.	2016	2.9
2.	2017e	6.9
3.	2018f	16.2
4.	2019f	37.8
5.	2020f	90.0
6.	2021f	195.0
7.	2022f	460.0

Source: RBI, RNCOS,ASSOCHAM
Note: e/f = RNCOS Estimation/Forecast

Transaction Value of Mobile Payment (INR Trillion), FY 2016 to FY 2022

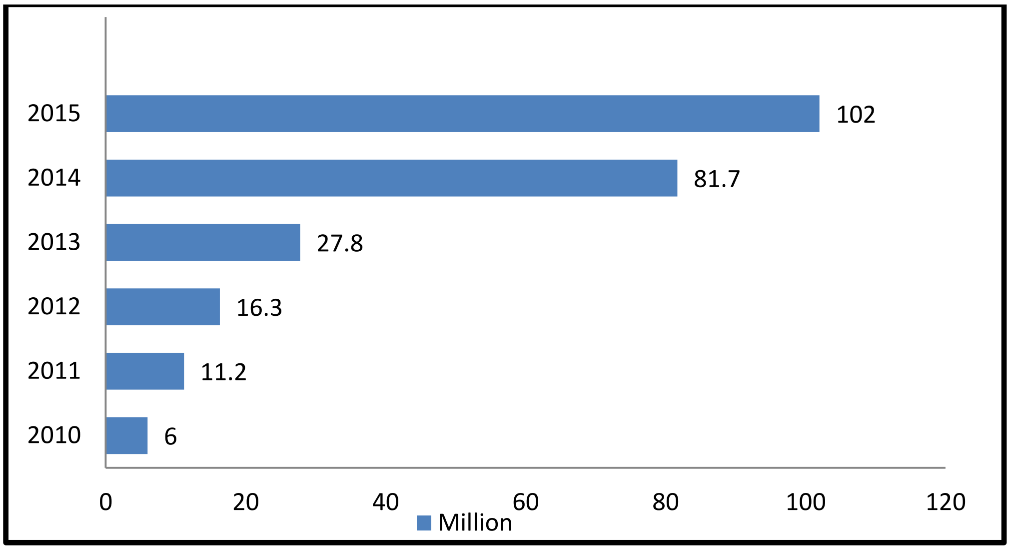

Source: RBI, RNCOS,ASSOCHAM
Note: e/f = RNCOS Estimation/Forecast

Mobile Payment by Segment (%), FY 2017

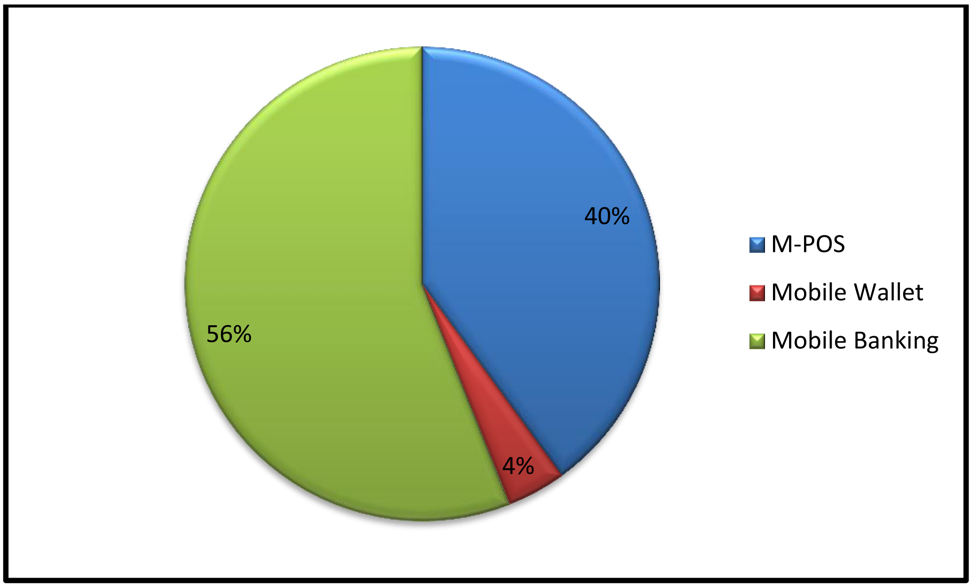

Source: RBI, RNCOS,ASSOCHAM
Note: Breakup is shown in terms of transaction value

Leading M-wallet Players and their User Base (Million), 2015

Sr. No.	M-Wallet Players	Users (Million)
1.	Paytm	120
2.	ITZ Cash	40
3.	Mobikwik	30
4.	Citrus Pay	21
5.	Oxigen	20
6.	Vodafone M-Pesa	5.4
7.	Airtel Money	1.7

Source: ASSOCHAM and Companies' Press Release

Smartphone Shipments (Million), 2010-2015

Sr. No.	Financial Year	Million
1.	2010	6
2.	2011	11.2
3.	2012	16.3
4.	2013	27.8
5.	2014	81.7
6.	2015	102

Source: International Data Corporation (IDC),ASSOCHAM

FINDINGS:

- Currently, approximately 100 million consumers in India are using e-wallets as an option to make transaction.
- People still prefer to transact either through RTGS transfers, or through CCIL or cheques.
- The youth of the nation prefers internet and mobile banking over traditional payments through cheques or cash.
- In FY 2017, RTGS is estimated to contribute the major share in the value of non-cash transactions with 56%, followed by the CCIL with 34%.
- Majority of the retail market does not have POS installations to offer card-based payments.
- The retailers are reluctant about non-cash payments, and sometimes charge extra if payments are being done through debit or credit cards.
- However, the demonetization move will lead to huge changes in cashless payment system. More and more people have started transacting in Cheques, debit and credit cards.
- All small and large merchants, street dwellers have started accepting mobile wallet payments.
- During FY 2016, the total transaction volume of the m-payment in India was 2.9 Billion; and it is expected to grow at a CAGR of 132% during FY 2016-FY 2022, and reach around 460 Billion by the end of 2022.

- In FY 2016, India m-payment reported INR 8.2 Trillion worth of transaction value; and it is expected that it would grow at a CAGR of 150% during FY 2016 to FY 2022, reaching INR 2205 Trillion.
- Banks have started issuing credit cards at a very low rate of interest resulting into increased penetration of debit and credit cards in the country.
- In FY 2017, mobile banking segment is estimated to contribute a largest share in Indian mobile payment market, with the majority being money transfers. Its share in the m-payment is estimated to increase tremendously from 8% in FY 2014 to 56% in FY 2017 in terms of value.
- On the other hand, mPOS is expected to have a largest market share in terms of volume in FY 2017. However, its share is expected to fall from 85% in FY 2014 to 58% in FY 2017.
- Mobile Wallet service is estimated to contribute 30% share in the mobile payment volume transactions in FY 2017, its share has increased in the last couple of years due to increasing awareness among the consumers and increasing merchant tie-ups especially at very small terminals, such as Taxi, Bus, Auto, vegetable sellers etc.
- Some of the m-wallet companies charge their users for loading money in their wallets. These charges vary between 1% and 1.5%, depending upon the source of loading money and the total amount of money to be loaded. However, companies like Paytm, Mobikwik and ITZcash do not charge for loading money.
- E-payments and mobile wallets are getting more popular among the youth in the country.
- The major growth driver of m-wallet market is the availability of huge cashbacks and discount, which is attracting customers rapidly. As Indians have tendency to save, they are easily attracted by the coupons, discounts or cashbacks that allow them to spend less.
- Many people in India have started utilizing credit card and m-payment services in light of the presence of various coupon companies offering deals on every transaction a user makes. This is a major reason why m-wallet companies in India, aggressively offer discount coupons to attract more

customers to utilize their services and build the trust factor with the consumers.

- Moreover, with the dramatic increase in the number of mobile internet users in India; m-wallet platforms are proffering new deals everyday to survive in this highly consolidated market.
-

RECOMMENDATIONS

- The RBI takes all possible measures to assure consumers that their safety is not compromised, for instance:
- RBI keeps changing these measures time to time in order to avoid hacks.
- The m- wallets companies must take important steps to gain their consumers' trust.
- The m wallets companies should organize awareness workshop for all the customers.
- The banks should give safety and security to all the customers for using of m wallets.
- Mobile phone companies should introduce low priced cell phones in the market which can be bought by all the customers, as the ultimate goal of m-wallet is to improve financial inclusion in the country.

CONCLUSION

M-wallet users can pay their utility bills, insurance premium, and can recharge their metro cards with just one click from anywhere. They do not have to go the government offices or to the merchants for paying bills and wasting their time. Also, they get discounts and cashbacks along with the cited benefits.Mobile wallet is a recent phenomenon, not many people are aware about this service in India. The consumer's mindset is the biggest factor that hinders the growth of Indian m-wallet market, as they are more sceptical about the safety and security issues as in the case of internet banking. Users worry that their devices could be hacked or attacked by some kind of viruses.

M-payment is a crucial driver for the growth of the e-commerce industry in India. People can shop online; book movie tickets, rail or flight tickets; and pay their bills by making m-payment through their debit and credit cards

REFERENCES:

- M-Wallet Press Report, ASSOCHAM, New Delhi, India
- www.rncos.com
- www.assocham.org
- http://www.bbc.com/news/business-38032626
- http://www.assocham.org/upload/docs/M-Wallet_Report_press.pdf
- http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/at-akodara-indias-first-digital-village/article7418012.ece
- www.rbi.org.in

ISSN: 2457-0273
(Online)

RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

COPYRIGHT

The copyright of the articles that are accepted for publication and finally published is to be given to RADHANVALLI. Moreover authors are required to declare that the copyright requirements of material used directly or indirectly in the article are accordingly fulfilled. RADHANVALLI reserves the copyright and holds the right to use and disseminate the material in any form or medium, i.e. print or electronic. The published article cannot be reproduced, photocopied or used for commercial purpose except with prior permission.

© Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College, Radhanpur

Subscription:

Single Copy 750

Term	For Individual	For Institution
One Year	500	750

Mode of payment:

The Demand Draft should be drawn in favour of Principal, Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College , Payable at Radhanpur.

Reprints:

All the published papers of the journal are available on institute website. For reprints of paper/article andpermission please contact 02746-277144.

Disclaimer:

Opinions expressed in this journal do not reflect the policies or views of Radhanvalli, but of the individualcontributor. Neither Radhanvalli (ACCR) nor editors is responsible for a case where author has not acknowledged or unintentionally omitted the source material. The authors are solely responsible for the details and statements intheir research papers. All disputes are subject to Radhanpur Juridiction only.

Please contact at the following address:

ShriTrikamjibhaiChatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College,

HimmatVidyanagar,

Kandla Highway,

Radhanpur-385340,

Dist. Patan, Gujarat, India

Phone No. : 02746-277144.

Website: www.researchjournalaccr.org

Correspondence may preferably be done through E-mail.

Send your contribution to: **researchjournalaccr@gmail.com**

SUBMISSION GUIDELINES

RADHANVALLI Bi-annual International Peer Reviewed Research Journal (Online) is looking for write-ups of original and independent research. The journal is published by Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College, Radhanpur. We are keen to receive submissions from researchers, academicians, managers, entrepreneurs and scholars from Industry.

Submission Guidelines:

Papers submitted for publication should be exclusively written for this journal and should not have been published or sent for publication elsewhere. The papers submitted should evince serious academic work contributing new knowledge or innovative critical perspectives on the subject explored.

Each paper must be accompanied by:

A declaration that it is an original work and has not been published anywhere else or send for publication as per given format.

Abstract of paper about **100-200 words** and **4 to 8 keywords** to describe your research paper and facilitate identifying research domain

A short bio-note of the contributor(s) indicating name, institutional affiliation, brief career history, postal address, mobile number and e-mail, should be provided on a separate page along with the title of the paper in the format.
Each contributor will get a complimentary copy of the issue (free of charge)

There is no publication fee or charge

Format:

Paper size: A4, Font & Size: Times New Roman 12, Spacing: 1.5 space, Margin of 1 inch on all four sides, Justified Alignment.

The length of papers should not be more than 15 (1.5 space) typed pages, including tables, diagrams and appendices

Title of the paper: bold, title case (Capitalize each word), centered.

Review Procedure

All the papers submitted to the "Shri Trikamjibhai Chatwani Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College, Radhanpur" shall be reviewed by peer-review process. The editor has the final authority for the acceptance or rejection of any article. Management and this journal reserve the right to republish the paper in any form, at any time in the future.

Rejected papers won't be sent back to the contributor.

Guidelines for Reference

Only cited works should be included in reference list. Please follow APA style of citations. Papers not submitted in the standard format, as suggested above will not be considered for publication. The reference list should be alphabetized and not numbered. Please refer: www.apastyle.org

Titles of articles from journals and books: "quoted".

Mode of submission

The manuscript shall be accepted in only **soft copy** sent to: **researchjournalaccr@gmail.com**

Deadlines

The journal will be published bi-annually. For May edition, papers must be submitted before 30th March. For November edition, papers must be submitted before 30th September.

However, contributions are accepted round-the- year.

ISSN: 2457-0273
(Online)

RADHANVALLI: An International Peer Reviewed Multidisciplinary Research Journal (Bi-Annual)

CERTIFICATE OF ORIGINALITY

Please complete and sign this form and send it back to us with the final version of your manuscript. It is required to obtain a written confirmation from authors in order to acquire copyrights for papers published in **RADHANVALLI**
Title of the Paper: ____

DECLARATION:

I / We,______________________________ the author/authors of the research paper/article entitled ____________________________________ authorize you to publish the above mentioned paper/article in the **RADHANVALLI**

We declare that:

- This contribution is original, except for such excerpts from copyrighted works as may be included in the reference.
- This paper has not been published in the same form elsewhere.
- I/We will not publish above said contribution anywhere else without the prior written permission of the publisher.
- Furthermore, I/We hereby transfer the unlimited rights of publication of the above mentioned paper in whole to RADHANVALLI. The copyright transfer covers the exclusive right to reproduce and distribute the article, including reprints, translations, photographic reproductions, microform, electronic form (offline, online) or any other reproductions of similar nature.
- The signatories signs for and accepts responsibility for releasing this material on behalf of any /or all co-authors.

1st Author's Signature:
Author's Name:
Address:
Date:
Mobile No:

2nd Author's Signature:
Author's Name:

Brief Biodata of Author(s)

Paper Title	:	
Title	:	
Full Name	:	
Designation	:	
Institution	:	
University (Affiliation)	:	
Address	:	
Pin Code	:	
City	:	
District	:	
State	:	
Country	:	
Fax	:	
Email	:	

:: VISION ::

To spread qualitatively equipped higher education along with vocational literary and humanitarian values through this institution. It also aims at keeping pace with the global challenges of the future building citizens who contribute in the motion of the creation of a secular nation and there by establish its distinctive identity.

:: MISSION ::

- To provide ample opportunities of the best education in the fields of literature and commerce along with the overall development of the intellectual, physical and mental units of the youths of such socially, educationally, economically, backward and boarder area.
- To inculcate professional commitment, highest moral values and implant such human values that will enable them to achieve the efficiency as an ideal citizen of the nation and to equip them to face the challenges of the future by providing structural facilities to achieve research targets through this institution.
- To empower girls education along with social, cultural and natural values and developing leadership qualities to care a distinctive personality in the society through the means of this institution.

ISSN 2457-0273
9 772457 027008

Website : www.researchjournalaccr.org E-mail : researchjournalaccr@gmail.com
Website : www.hvaccr.org